

Menetyksen kokeneen lapsen kohtaaminen ja tukeminen varhaiskasvatuksessa

Opas varhaiskasvatuksen henkilökunnalle

LAHDEN
AMMATTIKORKEAKOULU
Sosiaali- ja terveysala
Sosionomi AMK
Sosiaalipedagoginen varhaiskas-
vatus
Sairaanhoitaja AMK
Opinnäytetyö
Syksy 2019
Jenni Alaranta
Mila Kosonen

Tiivistelmä

Tekijä(t) Alaranta, Jenni Kosonen, Mila	Julkaisun laji Opinnäytetyö, AMK Sivumäärä 42 + 33	Valmistumisaika Syksy 2019
Työn nimi Menetyksen kokeneen lapsen kohtaaminen ja tukeminen varhaiskasvatuksessa Opas varhaiskasvatuksen henkilökunnalle		
Tutkinto Sosionomi AMK, Sairaanhoidtaja AMK		
Tiivistelmä <p>Työn tarkoituksena oli lisätä varhaiskasvatuksen henkilökunnan tietoa ja osaamista tilanteissa, joissa heidän tulee kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta. Työn tavoitteena oli laatia varhaiskasvatuksen henkilökunnalle opas menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen. Opinnäytetyön toimeksiantajana toimi päiväkotipääskynpesä Lahdessa. Päiväkotipääskynpesä on Lahden vapaaseurakunnan omistama 108-paikkainen päiväkotipääskynpesä, jossa kristillinen arvomaailma on toiminnan lähtökohtana.</p> <p>Opinnäytetyö toteutettiin toiminnallisena opinnäytetyönä, jonka tuotoksena tehtiin opas varhaiskasvatuksen henkilökunnalle menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisen ja tukemisen työvälineeksi. Opasta varten teetettiin varhaiskasvatuksen henkilökunnalle kysely, jonka avulla selvitettiin heidän ammatillisia valmiuksiaan menetyksen kokeneiden lasten kohtaamisesta ja tukemisesta sekä heidän toiveitaan oppaan sisällön suhteen. Opas on liitetty opinnäytetyöhön, ja valmis tuotos on toimitettu päiväkotipääskynpesään.</p> <p>Kyselyn perusteella henkilökunta koki valmiutensa melko hyviksi kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta. Opas koettiin kuitenkin tarpeelliseksi työvälineeksi. Varhaiskasvatuksen henkilökunta nosti läsnäolon merkityksen sekä normaalin arjen jatkumisen tärkeimmiksi keinoiksi tukea lasta. He toivoivat oppaaseen käytännön vinkkejä haastavassa tilanteessa toimiakseen. Kysely osoitti varhaiskasvatuksen henkilökunnan valmiuksien olevan hyvällä tasolla, mutta henkilökunnan kaipaavaan työvälineitä, joihin tukeutua vaikeissa ja pelkoja aiheuttavissa tilanteissa. Näiden vastausten pohjalta luotiin selkeä ja käytännönläheinen opas toimeksiantajalle.</p>		
Asiasanat kohtaaminen, lapsen suru, läheisensä menettänyt lapsi, menetys, suru, tukeminen, varhaiskasvatus		

Abstract

Author(s) Alaranta, Jenni Kosonen, Mila	Type of publication Bachelor's thesis	Published Autumn 2019
	Number of pages 42 + 33	
Title of publication Confronting and supporting a child who has experienced a loss in early childhood education A guide for early childhood education staff		
Name of Degree Bachelor of Social Services, Bachelor of Nursing		
Abstract <p>The purpose of this study was to increase early childhood education employees' knowledge and skills in situations where they have to confront and support a child who has experienced a loss. The aim of this study was to make a guide for early childhood education staff about confronting and supporting a child who has experienced a loss. This Bachelor's thesis was made to a kindergarten called Pääskynpesä in Lahti. Pääskynpesä is a private kindergarten owned by Lahti Evangelical Free Church and Christian values are the basis of the activity.</p> <p>This study was executed as a practical study about confronting and supporting a child who has experienced a loss. A survey for early childhood education employees was made which gave information about their capabilities on confronting and supporting a child who has experienced a loss and information about what they wanted the guide to include.</p> <p>Based on the inquiry, the staff felt that they were quite good at confronting and supporting the bereaved child. However, the staff saw the guide as a necessary tool. The staff raised the importance of being present and maintaining a normal daily life as the most important means of supporting the child. They hoped to find practical tips in dealing with the challenging situation. The survey showed that the staff's capabilities are at a good level, but staff needs tools to rely on in difficult and fearful situations. Based on these responses, a clear and practical guide was made for the mandator.</p>		
Keywords bereaved child, child's grief, confronting, early childhood education, loss, supporting		

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	OPINNÄYTETYÖN LÄHTÖKOHDAT	3
2.1	Opinnäytetyön tausta	3
2.2	Tarkoitus ja tavoite	4
3	LAPSI JA MENETYS	5
3.1	Menetys on kriisi	5
3.2	Lapsi ja suru	6
3.3	Lapsen käsitys kuolemasta eri ikäkausina	7
3.4	Menetyksen näkyminen lapsen käytöksessä	8
4	LAPSEN KOHTAAMINEN JA VUOROVAIKUTUS	10
4.1	Kohtaaminen ja vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa	10
4.2	Menetyksen kohdanneen lapsen kohtaaminen ja vuorovaikutus	11
5	VARHAISKASVATUKSEN KEINOJA TUKEA MENETYKSEN KOKENUTTA LASTA	15
5.1	Monipuoliset työtavat varhaiskasvatuksessa	15
5.2	Leikki	15
5.3	Taidelähtöiset menetelmät	19
6	TOTEUTUS	25
6.1	Toiminnallinen opinnäytetyö	25
6.2	Taustaa kyselylle	26
6.3	Kyselyn toteutus	27
6.4	Vastausten käsittely	27
6.5	Tulokset	29
6.5.1	Varhaiskasvatuksen henkilökunnan kokemuksia menetyksen kokeneista lapsista	29
6.5.2	Varhaiskasvatuksessa käytettyjä toimintamalleja	29
6.5.3	Ajatuksia, ideoita ja toiveita oppaaseen	31
7	OPAS VARHAISKASVATUKSELLE	32
8	POHDINTA	34
8.1	Prosessin arviointi	34
8.2	Eettisyys ja luotettavuus	35

8.3	Jatkokehittämisideoita	36
	LÄHTEET	38
	LIITTEET	43

1 JOHDANTO

Menetys voi olla tiedossa ollut tapahtuma esimerkiksi vakavan sairauden tai korkean iän vuoksi. Menetyksen voi joutua kohtaamaan myös aivan yllättäen, kuten onnettomuuden, sairauskohtauksen tai itsemurhan vuoksi. Menetys aiheuttaa aina lapsessa monenlaisia tunteita, usein päällimmäisenä tunteena on suru. Lapsen elämässä menetys voi tarkoittaa vanhemman, isovanhemman, muun läheisen henkilön tai esimerkiksi rakkaan lemmikin menetystä. Oli kyseessä sitten lapsen vanhempi tai lemmikki, lapsi suree omalla tavallaan menetystä ja menetys näkyy lapsen elämässä.

Surun kohdatessaan lapsi ei välttämättä läheisimmille aikuisille tahdo ilmaista kaikkia tunteitaan ja asioitaan, jolloin kodin ulkopuoliset aikuiset ovat tärkeässä asemassa (Erkkilä, Holmberg, Niemelä & Ylönen 2003, 10). Menetys ja suru koskettaa lasta kokonaisvaltaisesti ja varhaiskasvatuksen henkilökunnalla tulee olla keinoja lapsen tukemiseen tällaisessa tilanteessa.

Opinnäytetyössä käsitellään kriisin teoriaa, surun näyttäytymistä lapsessa ja kuoleman käsityksiä eri ikävaiheissa. Työssä käsitellään erilaisia toimintatapoja ja menetelmiä, joita voidaan hyödyntää työkaluina varhaiskasvatuksessa sekä käsitellään vanhempien kanssa tehtävän yhteistyön merkitystä.

Laadimme osana toiminnallista opinnäytetyötä päiväkotia Pääskynpesään oppaan varhaiskasvatuksen henkilökunnalle. Oppaan tarkoituksena on antaa informaatiota sekä lisätä ammatillista osaamista surevien lasten kanssa työskenteleville varhaiskasvatuksen ammattilaisille tilanteessa, jossa lapsi on kokenut menetyksen. Kartoitimme opasta varten henkilökunnan ammatillisia valmiuksia aiheesta ja heidän toiveitaan oppaan sisällöstä kyselylomakkeella. Oppaasta laadimme mahdollisimman selkeän, yksinkertaisen ja käytännönläheisen.

Käytimme työn teoriapohjana laajasti kirjallisia ja sähköisiä lähteitä sekä haastattelimme sairaalapastori Sirpa Kaukista, joka tekee yhteistyötä pal-

liatiivisen osaston kanssa ohjeistaen henkilökuntaa sekä potilaita kohtaamaan lapsia menetyksen äärellä. Työ toteutettiin monialaisena kahden ammattikorkeakoulun (Lahden ammattikorkeakoulu ja Laurea ammattikorkeakoulu) välisenä yhteistyönä. Työssä yhdistettiin sairaanhoitajan kriisi-työn osaamista sekä sosionomin varhaiskasvatuksen osaamista.

2 OPINNÄYTETYÖN LÄHTÖKOHDAT

2.1 Opinnäytetyön tausta

Vuonna 2017 Suomessa menehtyi työkäisiä (15-64-vuotiaita) yhteensä 7936 henkilöä (Tilastokeskus 2018). Suomessa kokonaishedelmällisyysluku on 1.40, joten työkäisen menehtyminen koskettaa useasti nuorta lasta (Väestöliitto 2019). Ennen täysi-ikäistymistä yksi 20:stä lapsesta menettää vanhempansa (Mynttinen 2011).

Menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisesta ja tukemisesta varhaiskasvatuksessa ei löydy paljoakaan tietoa entuudestaan. Toimeksiantajaa etsiessä teimme havainnon, että monissa varhaiskasvatuksen yksiköissä koettiin, että tämä aihe ei ole heille ajankohtainen, sillä yksiköissä ei ollut tulut vastaan tilanteita, joissa lapsi olisi kokenut menetyksen. Usein menetystä ei voi ennalta odottaa, jolloin henkilökunnalla voi olla haasteita lapsen kohtaamisessa ja tukemisessa, jos heillä ei ole valmiina toimintaohjeita tilanteeseen. Yhteiskunnallisella tasolla ei ole olemassa valmista toimintamallia, jolla tuetaan surevaa lasta ja perhettä (Mynttinen 2011).

Opinnäytetyömme toimeksiantajana toimi päiväkotinä Pääskynpesä, joka on Lahden vapaaseurakunnan omistama yksityinen päiväkotinä. Toiminnan lähtökohtana on kristillinen arvomaailma, ja päiväkotinä toiminnut Lahdessa jo yli 30 vuotta. Päiväkotinä Pääskynpesässä on käytössä Lahden kaupungin palveluseteli, jonka ansiosta varhaiskasvatuksen maksu on asiakasperheelle sama kuin kunnallisessa varhaiskasvatuksessa. (Pääskynpesä 2019.)

Päiväkodissa on viisi lapsiryhmää. Varhaiskasvatusta tarjoavia päivähoitopaikkoja 1-6-vuotiaille on yhteensä 108. Tarjolla on myös esikouluopetusta. (Pääskynpesä 2019.) Päiväkodinjohtajan Katariina Kaleniuksen (2019) mukaan päiväkodin kasvatushenkilökuntaan kuuluu 16 henkilöä, joista varhaiskasvatuksen opettajia on 7, varhaiskasvatuksen erityisopettajia 1 ja varhaiskasvatuksen lastenhoitajia 8.

2.2 Tarkoitus ja tavoite

Opinnäytetyön tarkoituksena oli varhaiskasvatuksen henkilökunnan tiedon ja osaamisen lisääminen tilanteissa, joissa tulee kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta. Tarkoituksena oli lisätä varhaiskasvatuksen henkilökunnan osaamista traumaattisessa kriisitilanteessa sekä antaa käytännön toimintaohjeita varhaiskasvatuksen arkeen vietäväksi.

Opinnäytetyön tavoitteena oli laatia opas varhaiskasvatuksen henkilökunnalle menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen. Opas sisältää tietoa sekä konkreettisia toimintaohjeita ja toimintaideoita varhaiskasvatuksen henkilökunnalle sekä akuuttiin kriisivaiheeseen että aikaan akuutin kriisivaiheen jälkeen. Opas laadittiin varhaiskasvatuksen henkilökunnalle teetetyin kyselyn ja opinnäytetyön kirjallisen osuuden teorian pohjalta.

3 LAPSI JA MENETYS

3.1 Menetys on kriisi

Lapsen elämää voivat kohdata monenlaiset kriisit. Läheisen vakava sairaus, vakava tapaturma, liikenneonnettomuus, itsemurha, henkirikos tai suuronnettomuus voi horjuttaa lapsen maailmaa. Lapsiin sovelletaan aikuisten kriisiteorioita, koska lapsia koskeva hyväksi osoittautunut kriisin teoria puuttuu. (Pojjula 2016, 9-10, 27.)

Kriisi on ulkoisen tai sisäisen tapahtuman aiheuttama tila, joka aiheuttaa kärsimystä (Oppilas- ja opiskelijahuollon opas 2016). Kriisit voidaan jakotella kehitys- ja elämäntilannekriiseihin sekä traumaattisiin kriiseihin. Kehitys- ja elämäntilannekriisit liittyvät normaaliin elämäkulkuun, kuten varhaiskasvatuksessa lapsen siirtyessä elämänvaiheesta toiseen vaihtaessaan ryhmää. Myös esimerkiksi sisaruksen syntymä voi aiheuttaa lapselle kriisin. Traumaattiset kriisit syntyvät usein epänormaalista tapahtumasta, johon liittyy suuri tunnejärkytys, ja lapsen voimavarat eivät riitä käsittelemään tapahtunutta, esimerkiksi äkillistä läheisen menetystä. Traumaattinen kriisi voi muodostua myös usean kuormitustekijän aiheuttamista olosuhteista. (Suomen mielenterveysseura 2019.)

Kriisistä selviytyminen voidaan jakaa neljään vaiheeseen, jotka ovat sokkivaihe, reaktiovaihe, käsittelyvaihe sekä uudelleen suuntautumisen vaihe. Psykkinen sokki tulee, kun ihminen on järkyttävässä tilanteessa tai kuulee järkyttäviä uutisia. Tilanne jatkuu, kunnes uhka- tai stressitilanne on ohi. Tämän jälkeen tulee reaktiovaihe, joka käynnistyy, kun ihminen on turvassa. Reaktiovaiheessa ihminen alkaa ymmärtää, mitä on tapahtunut ja miten se vaikuttaa hänen omaan elämäänsä. Reaktiovaiheen jälkeen tulee työstämis- ja käsittelyvaihe, jolloin otetaan etäisyyttä järkyttävään kokemukseen. (Soisalo 2012, 258-259.) Käsittelyvaiheessa ihminen ymmärtää ja hyväksyy tapahtuneen todeksi. Tunteiden sanoittamisen tärkeys korostuu. Uudelleen suuntautumisen vaiheessa tapahtunut alkaa hiljalleen kuu-

lua osaksi elämää ja omaa minuutta. Tapahtunut ei ole uudelleen suuntautumisen vaiheessa enää jatkuvasti läsnä mielessä, vaikkakin ajoittain tuska voi nousta pintaan. (Terveyskylä 2018.)

3.2 Lapsi ja suru

Suru on menetyksen aiheuttamaa syvää mielihahaa tai murhetta, joka sisältää tunteiden ja asenteiden täyttämää käyttäytymistä. Suru on prosessi, johon vaikuttavat persoonalliset tekijät, elämänkokemukset ja omat henkilökohtaiset selviytymismallit. Surun reaktiot voidaan jakaa psykologisiin, sosiaalisiin ja fyysisiin. Psykologisia reaktioita ovat tunne-, ajattelu- ja havaintoreaktiot. Tunnereaktiot syntyvät erossa olemisesta menetetyistä, ajattelureaktiot liittyvät huoleen elämän jatkumisesta ilman menetettyä ja havaintoreaktiot voivat suruprosessin alussa olla näkö- tai äänihavaintoja menetetyistä. Sosiaalisia reaktioita ovat ihmisen tavat toimia tilanteessa esimerkiksi haalimalla itsellensä paljon tekemistä tai lamaantumalla täysin. Fyysiset reaktiot näkyvät fyysisessä toiminnassa ja olemuksessa, esimerkiksi levottomuutena tai muutoksina ruokailuissa, minkä seurauksena voi olla painon vaihtelua. (Kinanen 2009, 12-13.)

Kinanen (2009, 15) kuvailee surutyön etenevän seuraavanlaisesti: Aluksi tulee hämmennys, jolloin kuolema koetaan epätodellisena. Kyseinen vaihe saattaa sisältää henkistä tunteettomuutta. Hämmennyksen jälkeen tulee tiedostaminen. Arkipäivän rutiinien seurauksena tilanne tiedostetaan ja ymmärrys kasvaa, ettei elämä jatku sellaisenaan kuin aiemmin. Tämän jälkeen tulee läpikäymisen vaihe. Menetyksen tiedostamisen jälkeen suru herättää monia erilaisia tunteita. Muisteleminen antaa mahdollisuuden surun kohtaamiselle ja kuoleman hyväksymiselle. Tässä vaiheessa läheisten tuki on tärkeää. Lopulta on uudelleen suuntautuminen eli vaihe, jolloin menetyksen aiheuttama kriisi on selätetty. Muistelu ei aiheuta enää tuskaa. Selviytymiskeinot ovat lisääntyneet, ja luottamus elämän jatkumiseen palautuu.

Lapsen tapa käsitellä surua vaihtelee ikäkausien mukaan. Lapsen voi olla haasteellista sanoittaa tunteitaan tai itkeä suruaan. Lapsen suruprosessi

etenee sykäyksittäin. Menetyksen kohdannut lapsi voi joutua sokkiin tai epäillä tai kieltää tapahtuneen. Tämän jälkeen prosessin eteneminen vaatii käsittelytauan, jolloin lapsi esimerkiksi palaa leikkien pariin. (Kinanen 2009, 17.) Sureva lapsi tarvitsee syliä, lohdutusta, aikuisen tukea ja apua vaikeiden tunteiden kanssa, sillä läheisen kuolema järkyttää lapsen turvallisuutta (MLL 2017). Esimerkiksi tilanteessa, jossa lapsi menettää vanhemman, lapsi usein menettää hetkellisesti molemmat vanhempansa. Eloon jäänyt vanhempi voi lamaantua itse täysin surusta, jolloin lapsen huomiointi jää toissijaiseksi. Aikuisen tehtävänä on tukea lasta ja luoda hänelle turvallisuuden tunnetta. (Kaukinen 2019.)

3.3 Lapsen käsitys kuolemasta eri ikäkausina

Pienet lapset kokevat asiat kehollisesti ja tunnekokemuksina ja vanhemmat lapset pystyvät kielen kehittymisen myötä sanoittamaan tapahtunutta. Kuoleman ymmärtäminen edellyttää seuraavien käsitteiden ymmärtämistä: kuolema on universaali ja koskettaa jokaista yksilöä samalla tavalla; kuolema on peruuttamaton, kuolema on pysyvä ja palautumaton; ruumis ei tunne kipua tai nälkää; kuoleman kausaalisuus, kuolemaa ei voi väistää; elämän jatkuminen uudessa muodossa kuoleman jälkeen. (Kinanen 2009, 21.)

0-2-vuotiaat

Alle 2-vuotiaat lapset eivät ymmärrä kuoleman merkitystä. Kuoleman ymmärtämättömyys ei kuitenkaan estä pientä lasta tuntemasta surua. (Uittomäki, Mynttinen & Laimio 2011, 17.) Pieni lapsi elää rytmitettyä elämää, ja muutos turvallisessa elämänrytmisessä aiheuttaa pelkoa. Varhaisimmat aistimukset menetyksen kohtaamisesta liittyvät säännöllisten rytmien muutokseen. (Kinanen 2009, 22.) Pieni lapsi aistii läheistensä tunnereaktioita, mikä aktivoi lapsessa surureaktion. Lapsi voi osoittaa suruaan itkemällä normaalia enemmän, suru voi muuttaa lapsen apaattiseksi tai vähentää lapsen ruokahalua. (Uittomäki ym. 2011, 17.)

3-5-vuotiaat

Lapsi ei erota käsitteitä elää ja olla kuollut. Elämää edustaa kaikki liikkuva, ja kuolemaa edustaa liikkumaton. Kuolema ajatellaan hetkelliseksi poissa-oloksi tai levoksi, joka palautuu elämän palatessa. Lapsi käsittelee kuolemaa leikkien kautta. Lapsi voi myös tutkia kuolemaa esimerkiksi tappaamalla hyönteisiä. Lapsi ei tee tätä julmuuttaan vaan yrittää selvittää, mitä kuolema tarkoittaa. 3-5-vuotiaalle lapselle on tavanomaista ajatella voivansa vaikuttaa asioihin, mistä syystä lapsi voi kokea syyllisyyttä ajattellessaan voineensa aiheuttaa kuoleman. (Kinanen 2009, 22.)

6-7-vuotiaat

Lapsi erottaa kuoleman todellisessa elämässä. Lapsi pohtii elämän ja kuoleman tarkoitusta, miltä kuoleminen tuntuu ja miksi tarvitsee kuolla. Kuolema tiedostetaan lopulliseksi, kuitenkin lapsi usein mielessään rakentaa ajatuksia kuoleman peruuttamiseksi. Kuolema koetaan pelottavana asiana, joka erottaa rakkaasta. (Kinanen 2009, 22.)

3.4 Menetyksen näkyminen lapsen käytöksessä

Lapsen suru näyttäytyy lapsesta riippuen hyvin moninaisesti. Menetyksen kohdattuaan lapsi joutuu sokkitilaan ja usein epäilee tapahtuneen olevan valheellista. Reaktiot voivat olla ääripäitä, lapsi voi lamaantua täysin, tai suru voi näyttäytyä levottomuutena ja huomion hakemisena keinoja kaihtamatta. (Kaukinen 2019.) Näkyvimpinä merkkeinä ovat muutokset käyttäytymisessä, kuten levottomuus, uhmakas käytös ja kyvyttömyys toimia ryhmässä. Lapsi voi masentua, mikä ilmenee alakuloisuutena, arvottomuuden tunteena sekä vihan ja syyllisyyden tunteina. Lapsen keskittymiskyky voi heikentyä. Fyysisinä oireina voi olla päänsärkyä, vatsakipua, heikentynyttä vastustuskykyä ja muutoksia ruokatottumuksissa. Vanhemmillä lapsilla yliaktiivisuus liikunnassa tai harrastuksiin uppoutuminen voi olla tapa käsitellä surua. (Kinanen 2009, 17.) Lapsen suru voi näyttäytyä myös itseä vahingoittavana käyttäytymisenä, rangaistushakuisuutena tai tappelemisena (Pojjula 2002, 143).

Lapsella on tapana surahtaa. Tämä tarkoittaa, että lapsi saattaa olla hyvin itkuinen ja ahdistunut ja hetken kulutta palata leikkimään normaalisti. Lapsen surua ei voi kontrolloida tapahtumaan tiettyä aikana. Lapsi on hyvin haavoittuvainen surun äärellä, lapsi voi kokea syyllisyyttä tilanteesta ja ajatella voineensa vaikuttaa tai aiheuttaa kuoleman. (Kaukinen 2019.)

Sukupuolten välillä on havaittu eroja surun ilmenemisessä. Pojat eivät näytä tunteitaan yhtä avoimesti kuin tytöt. Pojat voivat olla menetyksen kohdattuaan sulkeutuneita, hiljaisia tai aikaisempaa kireämpiä. Pojat voivat ajautua puuhailemaan itsekseen, esimerkiksi pelaamaan. Pelaamisesta muodostuu tällöin pojalle keino suojautua surun aiheuttamasta kivusta, jota hän ei koe pystyvänsä käsittelemään menetyksen kohdattuaan. Tytöt ilmaisevat tunteitaan laajemmin. Tunteiden sanoittaminen ja keinot ilmaista surua ovat usein poikia kattavammat. Tytöt pyrkivät tekemään kotona asioita ja toimivat huolenpitäjinä, jotka helpottavat kodin ilmapiiriä. (Kinanen 2009, 25.) Tulee kuitenkin muistaa jokaisen lapsen olevan yksilö ja kohdata hänen surunsa yksilöllisesti (Kaukinen 2019).

4 LAPSEN KOHTAAMINEN JA VUOROVAIKUTUS

4.1 Kohtaaminen ja vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa

Vuorovaikutuksessa kielen merkitys on keskeinen, mutta vuorovaikutukseen sisältyy verbaalisen eli sanallisen viestinnän lisäksi nonverbaalista eli sanatonta viestintää. Myös tilanteen ilmapiiri liittyy vuorovaikutukseen. Nonverbaaliseen viestintään kuuluvat eleet, ilmeet, katsekontakti, äänensävyt, kosketus, hiljaisuus sekä ihmisten välinen etäisyys. Lasten vuorovaikutus on kokonaisvaltaista ja nonverbaalinen viestintä liittyy oleellisesti lasten vuorovaikutukseen. (Ahonen 2015, 46.)

Lapsella vuorovaikutuksessa nonverbaaliset toiminnot vuorottelevat verbaalisen viestinnän kanssa, minkä takia lapsi ei välttämättä reagoi kielellisiin kehotuksiin aikuisen edellyttämällä tavalla. Tämä voi johtaa kasvattajan virheelliseen tulkintaan, että lapsi tahallaan jättäisi noudattamatta ohjeita. Vuorovaikutus lapsen kanssa vaatii kasvattajalta aitoa läsnäoloa ja pysähtymistä tilanteeseen. Kasvattajan tulee aidosti kuunnella ja vastaanottaa lapsen viestejä. (Ahonen 2015, 48.)

Salon (2012, 92) mukaan vuorovaikutuksessa ensisijaisen tärkeää on kasvattajan emotionaalinen läsnäolo. Sensitiivinen kasvattaja ilmaisee lapselle aitoja positiivisia tunteita. Sensitiivisyydellä tarkoitetaan kasvattajan kykyä reagoida tunnekielellä lapseen. Aitoja positiivisia tunteita voi ilmaista lapselle sanojen lisäksi hymyllä, lämpimällä ja hyväksyvällä äänensävyllä, katseella ja kosketuksella. Sensitiivisyys ei ole keinotekoisia positiivisuutta, sillä lapset aistivat herkästi epäaitouden. Lapset huomioivat nonverbaalisia viestejä, jolloin voi käydä niin, että niukasti ilmekieltä käyttävä kasvattaja voi lasten silmissä vaikuttaa vihamieliseltä, vaikka ei tätä olisi.

Ahonen (2015, 49) tuo esille, että varhaiskasvatuksessa vastuu vuorovaikutuksesta on kasvattajalla. Kasvattaja toimii lapselle peilinä ja tukena vuorovaikutuksen harjoittelussa. Kasvattajalla onkin suuri vastuu lapsen vasta harjoittellessa vuorovaikutusta ja kommunikointia. Myös Mattila

(2011, 18) korostaa kasvattajan vastuuta lapsen kohtaamisessa ja aikuisen ja lapsen roolien eroa. Kasvattajalla on ymmärrystä, elämäkokemusta sekä roolivastuuta, joiden vuoksi kasvattajan vastuu kohtaamisessa on suurempi. Kasvattajalta tulee löytyä joustavuutta, huolehtivuutta, tarkkanäköisyyttä sekä lempeyttä. Hyvät kokemukset vuorovaikutus- ja kohtaamistilanteista ovat merkityksellisiä lapselle ja vaikuttaa lapsen maailmankuvan rakentumiseen.

Varhaiskasvatuksessa on päivän aikana monia erilaisia vuorovaikutustilanteita, joihin kasvattajan tulee löytää sopiva tapa toimia. Vuorovaikutus voi tapahtua kahden kesken lapsen kanssa tai ryhmässä. (Ahonen 2015, 49.) Ahosen (2015, 52) mukaan tutkimuksissa on selvinnyt, että vuorovaikutus kasvattajien ja lasten välillä on pääasiassa myönteistä, mutta vuorovaikutuksen laatu vaihtelee kasvattajien välillä ja jopa saman kasvattajan kohdalla eri tilanteissa.

4.2 Menetyksen kohdanneen lapsen kohtaaminen ja vuorovaikutus

Varhaiskasvatuksen henkilökunnan tehtävänä on luoda lapselle turvallinen olo päiväkodissa ja huolehtia siitä, ettei lapsi jää yksin suurten tunteidensa kanssa (Marjamäki ym. 2015, 88-90). Varhaiskasvatuksen työntekijän lämmin ja turvallinen läsnäolo sekä huomion ja ajan antaminen lapselle on ensisijaisen tärkeää (Kaukinen 2019). Aikuinen voi hakeutua lähelle lasta ja pitää lasta sylissä lapsen niin halutessa. Menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisessa tärkeintä on lapsen kuuleminen ja aikuisen tulee kuulostella, milloin lapsi haluaa puhua. Lapselle voi herätä vaikeassa tilanteessa monenlaisia kysymyksiä. Puhumattomuus, totuuden salaaminen ja kaunistelu ei ole hyväksi, koska ne aiheuttavat lapselle turvattomuuden tunnetta ja horjuttavat lapsen luottamusta aikuisiin. Aikuisella ei välttämättä ole vastauksia kaikkiin lapsen kysymyksiin, mutta kysymyksiä ei silti pidä torjua tai vaientaa. Aikuinen voi kertoa, että kaikkiin kysymyksiin ei ole yhtä tai oikeaa vastausta. (Marjamäki ym. 2015, 88-90.)

Tunteiden sanoittamista tehdään varhaiskasvatuksessa paljon ja etenkin menetyksen kokeneen lapsen kanssa on tärkeää sanoittaa lapsen tunteita

ja auttaa lasta löytämään sanoja tunteilleen. Tämän lisäksi myös aikuisten tunteita voi sanoittaa. Lapsi aistii herkästi aikuisen tunteita ja tunteiden äänen sanoittaminen auttaa lasta ymmärtämään ja sanoittamaan tapahtunutta. (Marjamäki ym. 2015, 88-90.)

Kaukisen (2019) mukaan lapselle tulee antaa riittävästi tilaa ja välttää painostamasta keskustelemaan menetyksestä. Lasta ei tule pakottaa puhumaan. Päiväkodissa lapsen tulee saada olla lapsi, leikkiä ja nauraa, mikä on voinut tilanteesta johtuen kotioloissa estyä. Ammatilaisen tehtävänä on havainnoida sekä tunnistaa lapsen surureaktion vaiheita ja sanoittaa niitä.

Marjamäki ym. (2015, 88) tuovat esille, että vertauskuvien käyttämisestä tulee harkita. Vertauskuvia käytettäessä tulee ottaa huomioon lapsen ikä ja kehitysvaihe. Esimerkiksi ilmaisu ”poisnukkuminen” voi olla lapselle vaikea ymmärtää ja se voi aiheuttaa lapselle pelkoja nukahtamiseen liittyen.

Lapselle tulee painottaa, että sureminen ja itkeminen on sallittua. Kasvattajan tulee kertoa lapselle, että hän voi aina tulla syliin. Varhaiskasvatuksen työntekijän tulee rohkaista lasta suremaan lapsen surun etenemistä kunnioittaen. Kerronnan tulisi olla lapsentajuista ja lapsen kanssa tulee olla hyvin hienovarainen sekä edetä lapsen surun mukaisesti. Varhaiskasvatuksen ammattilaisen tulee olla lapselle turvallinen aikuinen. (Kaukinen 2019.)

Yhteistyö perheen kanssa

On tärkeää sopia perheen kanssa, kuinka he toivovat asiaa käsiteltävän lapsen kanssa päiväkodissa. Suruvalittelu tulee esittää kohdattaessa menetyksen kohdanneen perheen. Varhaiskasvatuksen työntekijöiden tulisi olla kiinnostuneita myös perheen vanhempien jaksamisesta ja voimavaroista. (Kaukinen 2019.) Lapsen vanhemmat ovat lapsiensa parhaita asiantuntijoita, jolloin yhteistyö varhaiskasvatuksen henkilökunnan kanssa takaa parhaan mahdollisen kasvun ja kehityksen tuen lapselle. Vanhempien ja henkilökunnan välistä onnistunutta yhteistyötä nimitetään kasvatuskumppanuudeksi. Kasvatuskumppanuus vaatii avoimen ja arvostavan koh-

taamisen, kyvyn kuunnella toista sekä dialogisuuden periaatteet. Kasvatuskumppanuudessa ensisijainen kasvatusvastuu on vanhemmilla. Henkilökunnalla vastuu on koulutuksen antaman ammatillisen osaamisen ja tiedon jakamisessa sekä heillä on vastuu kumppanuussuhteen syntymisestä ja kehittymisestä. Kumppanuus sisältää vanhempien osallistumista ja osallisuutta lapsen varhaiskasvatukseen, varhaiskasvatussuunnitelman laadintaan sekä arviointiin. Kasvatuskumppanuus koskee jokaista varhaiskasvatuksen asiakasperhettä, mutta kasvatuskumppanuuden merkitys korostuu lapsella ilmetessä erityisen tuen tarvetta kuten traumaattisen kriisin kohdatessa. (Kekkonen 2012, 42-43.) Tukiverkoston kartoittaminen ja arjen sujuvuuden varmistaminen kuuluu osaksi perhelähtöistä työtä. (Kaukinen 2019.) Tarvittaessa perhettä voi rohkaista ottamaan yhteyttä ammattilaisiin, jotta he saavat tarvitsemansa tuen ja avun (Marjamäki ym. 2015, 90).

Sanavalinnat

Menetyksen kohdanneen lapsen kanssa tulee huomioida sanavalinnat. Koskaan ei pidä kieltää lasta suremasta tai itkemästä. Kieltämällä tunteiden näyttämisen sekä käsittelymisen lapsi oppii tavan, jonka muuttaminen myöhemmin voi olla hyvin työlästä. (Kaukinen 2019.) Jotkin yleisesti käytetyt ja hyvää tarkoittavat lausahdukset voivat mitätöidä lapsen kokemusta ja oikeutta suruun, ja tällaisia lausahduksia tulee välttää:

- ”Älä sure” – Lausahdus sisältää viestin, ettei lapsi saisi surra. Lasta tulee rohkaista suremaan, ilmaisemaan suruaan ja muistelemaan menetettyä.
- Menetyksen korvaaminen – Toisinaan lasta yritetään lohduttaa kehoittamalla häntä poistamaan paha mieli jollain mukavalla tapahtumalla, asialla tai tavaralla. Tämä kuitenkin sisältää viestin, että menetyksen voi korvata ja suru tulisi unohtaa sekä täten mitätöi lapsen surua. Lapselle voi välittyä epätervettä ajattelutapaa, että menetetty olisi korvattavissa.

- Yksin sureminen – Aikuiselle lapsen surun kohtaaminen voi olla hankalaa ja hän saattaa todeta lapselle esimerkiksi ”haluat varmaan surra yksin”. Tämä voi välittää lapselle viestin, että suru tulee piilottaa tai hänen tulisi surra yksin.
- ”Ole vahva” – Lasta saatetaan kehottaa olemaan vahva ja jaksamaan tai jopa olemaan äidin tai isän apuna. Tämä voi johtaa siihen, että lapsi piilottaa todelliset tunteensa. Lisäksi lapsi saattaa omaksumaa aikuisen roolin ja alkaa kantamaan liikaa vastuuta.
- ”Pysy kiireisenä” – Jatkuvan aktiivisen tekemisen tarjoamisen lapselle voidaan ajatella pitävän lapsen surun poissa hänen mielestään. Surua ei pidä hävittää jatkuvan tekemisen taakse, sillä tämä voi johtaa surun pitkittymiseen ja paikoilleen juuttumiseen.
- ”Aika parantaa” – Surusta toipuminen ei tarkoita ”parantumista” ja surun unohtamista. Toipuessa ei unohdeta menetettyä, vaan muistot säilytetään ja niitä muistellaan. Suru ei ole paha asia, vaan normaali reaktio. Suru ja menetetyt ikävöiminen on normaalia.
- ”Kyllä minä ymmärrän” / ”Tiedän miltä sinusta tuntuu” – Surun kokemus on jokaisella yksilöllinen ja sitä tulee kunnioittaa välttämällä tällaisia lausahduksia. Lisäksi aikuinen ei voi täysin ymmärtää lapsen kokemus- ja ajattelumaailmaa.
- Vieläkö suret? Siitä on jo niin kauan – Suru vie paljon aikaa ja se saattaa välillä palata voimakkaana. Lapsella on oikeus surra rauhassa.

(Uittomäki ym. 2011, 13-16.)

5 VARHAISKASVATUKSEN KEINOJA TUKEA MENETYKSEN KOKENUTTA LASTA

5.1 Monipuoliset työtavat varhaiskasvatuksessa

Varhaiskasvatuksessa voidaan käyttää monia eri työtapoja ja työtapojen valinnassa tulee ottaa huomioon useita asioita. Työtapoja valitessa tulee huomioida tehtävät ja tavoitteet, jotka varhaiskasvatukselle on asetettu sekä lasten ikä, tarpeet, kiinnostuksen kohteet ja edellytykset. Työtapoja valitessa kannattaa huomioida lapselle luontevat oppimisen tavat eli toiminnalliset sekä osallisuutta ja luovuutta edistävät työtavat, joita ovat esimerkiksi leikki, tutkiminen, liikkuminen sekä taide. (Opetushallitus 2019, 38.)

Henkilökunnan tulee ohjata lapsia kokeilemaan erilaisia työtapoja, sillä monipuoliset työtavat ovat sekä opettelun kohde että oppimisen väline. Erilaisia työtapoja kokeiltaessa ja kehitettäessä hyödynnetään henkilökunnan ja lasten osaamista sekä monipuolisia oppimisympäristöjä. (Opetushallitus 2019, 38.)

Monipuolisten työtapojen käyttö vaatii henkilökunnalta ammattitaitoa sekä herkkyyttä nähdä eri tilanteissa niiden pedagogisia mahdollisuuksia esimerkiksi havaitsemalla lasten aloitteita sekä muuttamalla omaa toimintaansa. Henkilökunnan sensitiivisyys ja lasten tunteminen on tärkeää etenkin pienten lasten kohdalla. (Opetushallitus 2019, 38.)

5.2 Leikki

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (Opetushallitus 2019) kerrotaan leikkiin kannustavasta toimintakulttuurista ja korostetaan leikin tärkeyttä. Lapselle luontainen tapa toimia, osallistua ja oppia on leikkiminen. Leikkiessä lapsi voi harjoitella monia erilaisia taitoja ja hänen ei tarvitse pelätä epäonnistumista. Leikkiessä esimerkiksi ajattelu, muisti ja kieli harjaantuvat sekä lapsi oppii elämässä tärkeitä taitoja kuten sosiaalisia taitoja, vuo-

rovaikutuksen taitoja ja kuuntelemisen taitoja. Leikissä lapsi oppii kommunikoidaan, neuvottelemaan, katsomaan asioita toisen näkökulmasta ja vastaanottaa empatiaa toisilta. Leikin avulla voi käsitellä tunteita, olla luova, vahvistaa itsetuottamusta ja vahvistaa omia kykyjään. (Leikkipäivä 2019.)

Sanotaan, että lapsen suru on kirjoitettu leikkiin. Työntekijän tulee seurata lapsen leikkejä, jonka avulla hän voi tunnistaa surun vaiheen. (Kaukinen 2019.) Leikin avulla lapsi harjoittelee turvallisesti todellisen ja kuvitellun elämän kulkua. Leikki tukee fyysisesti lapsen tarvetta liikkua, sosiaalisesti valmistaa lasta vuorovaikutukseen muiden kanssa sekä psyykkisesti antaa lapselle mahdollisuuden käsitellä lapselle itselle tärkeitä asioita. Surusta toipumista tukeva leikki käsittelee tapahtunutta ja käsittelee kokemuksen kaikkia ulottuvuuksia. Tapahtuneen kertaaminen leikin avulla on lapselle tavanomainen ja terve keino käsitellä tavallisuudesta poikennutta tapahtumaa elämässä. (Kinanen 2009, 57.) Jos lapsi esimerkiksi leikkii useasti samankaltaista leikkiä, joka päättyy aina kuolemaan, voi varhaiskasvatuksen työntekijä osallistua leikkiin ohjaamalla leikin loppuun ja luomalla näin turvallisen ympäristön lapselle. (Kaukinen 2019.)

Lapsen tukeminen leikin avulla eri ikävaiheissa

Vauvaikäinen lapsi ei osaa sanoittaa menetystä ja surua, mutta viestii kehollaan ja käytöksellään surusta. Vauva voi muuttua apaattiseksi, olla syömättä ja menettää kiinnostuksensa asioihin. Varsinkin vanhempansa menettänyt vauva tarvitsee runsaasti läheisyyttä, huomiota ja hellyyttä.

- Menetys voi vaikuttaa vauvan kiintymyssuhteeseen, jolloin vauvan kanssa tärkeitä leikkejä ovat läheisyyteen ja vuorovaikutukseen liittyvät leikit, joissa vauva tuntee olonsa turvallisiksi ja hän voi luoda turvallisia suhteita hoitavaan aikuiseen.
- Leikit, joissa luodaan katsekontakti vauvan kanssa, kosketetaan ja tehdään yhdessä ovat vauvalle mieluisia.
- Kylpeminen, musiikin kuunteleminen aikuisen sylissä ja laululeikit ovat mukavaa yhteistä tekemistä.

- Katoamis- ja jahtaamisleikit voivat olla menetyksen kokeneelle vauvalle ahdistavia ja voivat saada lapsen sulkeutumaan, joten näitä leikkejä tulee välttää.

(Erkkilä ym. 2003, 76-78.)

Taaperoikäinen lapsi kaipaa menetettyä, mutta ei vielä kykene ymmärtämään menetyksen pysyvyyttä. Taaperon suru voi näkyä itkuisuutena, uhmakohtauksina ja kehityksen taantumisena. Lapsen symbolisen leikin vaiheet ovat yksinkertaisia ja lyhyitä, mutta voivat kertoa paljon lapsen sisäisestä maailmasta. Lapsi voi symbolisella tasolla käsitellä menetystä hyvin yksinkertaisilla tavoilla, esimerkiksi vilkuttaa ja hokea lausetta, jonka viimeisenä kuuli menetetyltä. Taaperoikäinen lapsi saattaa toistaa samaa asiaa monta kertaa ja kysyä aikuiselta menetykseen liittyvää samaa asiaa useasti.

- Aikuinen voi mennä lapsen viereen katsomaan kun tämä leikkii. Aikuisen tulee olla kiinnostunut lapsen leikistä ja olla valmis menemään leikkiin mukaan. Aikuisen tulee kuitenkin olla tarkkana ja havainnoida lapsen ilmeistä, eleistä ja olemuksesta milloin lapsi on valmis kohtaamaan aikuisen leikissä.
- Lapsella on hyvä olla pieni määrä perusleluja houkuttelemassa leikkiin. Hyviä leluja symbolisen leikin tueksi ovat esimerkiksi nuket, leikkipuhelin, ambulanssi ja eläimet. Taaperoa voi auttaa kehittymään symbolisessa leikissä leikkimällä itse malliksi. Nukeilla voi harjoitella symbolista leikkiä, jolloin aikuinen esimerkiksi voi leikkiä vauvanuken itkevän, sanoittaa nukan harmia ja katsoa miten lapsi jatkaa leikkiä. Aikuinen auttaa leikin jatkumisessa, jos lapsi ei itse osaa jatkaa leikkiä.
- Käsinuken avulla voi käydä menetystä läpi, jolloin esimerkiksi pupu kokee menetyksen eikä lapsi. Jos lapsi itse tuo oman kokemuksensa esille, tulee siihen tarttua ja jutella asiasta.
- Lapsi voi kokea jonkin turvaesineen tärkeänä, esimerkiksi lelun tai peiton. Esine luo lapselle turvaa, sillä menetys on horjuttanut lapsen turvallisuutta.

- Lapsi saattaa kehittää itselleen mielikuvitusystävän. Mielikuvitusystävä ei ole merkki psyykkisestä sairaudesta, vaan vastaa johonkin lapsen tarpeeseen. Aikuinen voi "uskoa" lapsen mielikuvitusystävään.
- Hiekan ja muiden erilaisten materiaalien koskettelu voi rauhoittaa lasta ja tuoda lapselle hyvänolon tunnetta.
- Vauvoille suunnatut leikkiohjeet ovat hyviä myös taaperon kanssa.

(Erkkilä ym. 2003, 78-81.)

Leikki-ikäiselle lapselle on vielä hankalaa ymmärtää menetyksen pysyvyyttä. Leikki-ikäinen kuitenkin alkaa jo ymmärtää kielellisiä selityksiä ja hän alkaa käsitellä asioita symbolisen leikin sekä kuvainnollisen ilmaisun avulla. Lapsella on värikäs mielikuvitus ja hän leikkii symbolisia leikkejä muiden lasten kanssa. Leikki-ikäinen lapsi saattaa kuvitella olevansa vastuussa tai aiheuttaneensa jotenkin menetyksen.

- Leikki-ikäiselle voi tarjota symbolisen leikin tueksi useampia leluja kuin taaperoikäiselle ja osa leluista voi olla abstraktimpia esineitä. Hyviä leluja symbolisen leikin tueksi ovat esimerkiksi nuket, vauvanhoitolelut, erilaisia eläimiä, ambulanssi, lääkärilelut, poliisiauto, auto, jota voi käyttää hautausautona, leikkipuhelin, talonrakennusvälineitä, aitauksia sekä erilaisia materiaaleja, kuten keppejä, puupalikoita, kangasta, pumpulia, vanhoja ruokapurkkeja ja maitotölkkejä.
- Muovailu muovailuvahalla tai savella on hyvää yhteistä tekemistä. Lapsen kanssa voi muovailu yhdessä turvaelun, antaa vihalle muodon tai voi tehdä sen kokoisen möykyn, millainen suru lapsen sisällä on. Myöhemmin voi tehdä saman muovailun uudestaan ja katsoa millaiseksi möykky muuttuu. Aikuinen voi muovailu hirviön ja pyytää lasta kertomaan onko hirviö hyvä vai paha, mitä se sanoo ja miksi se sanoo niin.
- Pehmoleluja voi käyttää turvahahmoina. Elefantin kanssa voi itkeä, koska se kerää kärsällään lapsen kyyneläiset tai kilpikonalle lapsi

voi kertoa suurimmat surunsa ja salaisuutensa. Kilpikonna voi viisaana eläimenä kertoa, että lapsen ei tule piilottaa suruja kuoren alle, vaan lapsi voi piilottaa surunsa kilpikonnin kuoren alle, esimerkiksi kirjeenä.

- Nukketeatterin avulla voi käydä menetystä läpi ja tehdä siitä selviytymistarinan. Hahmoiksi voi valita eläimiä, jolloin lapsi voi käsitellä asiaa pienen välimatkan takaa.
- Käsinuken avulla voi keskustella lapsen kanssa surusta tai menetyksestä. Lapsi voi samaistua käsinukkeeseen, jos aikuinen kertoo käsinuken taustan olevan samankaltainen kuin lapsella.
- Surukirja on kouluikäisille suunnattu toimintaidea, jota voi toteuttaa lapsen kehitystasolle sopivalla tavalla myös leikki-ikäiselle. Piirtämistehtävät ja tarinatehtävät ovat sopivia leikki-ikäiselle. Piirtämistehtävissä lasta voi pyytää piirtämään oman surun/pelon/vihan tai esimerkiksi muistoja menetyksestä. Lapsi voi kertoa tarinan menetyksestä tai kertoa muistoja menetyksestä, jotka aikuinen kirjoittaa ylös.
- Vanhempaa voi kannustaa pitämään lapsen kanssa päivittäin yhteistä aikaa, esimerkiksi yhteisen höpöttelyhetken.

(Erkkilä ym. 2003, 81-84.)

5.3 Taidelähtöiset menetelmät

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (2019a) mukaan kyky ilmaista tunteita on lapselle suojaava tekijä. Itsensä ilmaisu taiteellisen toiminnan, kuten musiikin, kuvataiteen, teatterin ja tanssin keinoin tarjoaa symbolisen etäisyyden ja metaforisen suojan lapselle. Taiteellisen toiminnan kautta lapsi voi ilmaista jotain sellaista, jolle on ollut hankala löytää sanoja tai muotoa.

Lasten musiikillisen, kuvallisen, sanallisen sekä kehollisen ilmaisun kehittämisen tukeminen on yksi varhaiskasvatuksen tehtävistä. Lisäksi ilmaisun moniin muotoihin kuuluu lasten tutustuttaminen eri taiteenaloihin ja kulttuuriperintöön. Kokonaisvaltaisuus ja eri ilmaisutapojen yhdisteleminen on lapsille tyypillistä. Lapset saavat keinoja kokea ja hahmottaa maailmaa ilmaisun avulla. Lapsia motivoivia keinoja havaintojen, tunteiden ja luovan

ajattelun näkyväksi tekemiseen tarjoaa taiteellinen ilmaisu. (Opetushallitus 2018, 42-43.) Voimakkaiden kokemusten käsittelyssä taiteellisen ilmaisun mahdollisuus ja merkitys nousee esille, sillä taiteellisen ilmaisun avulla lapsi voi käsitellä pelkotiloja sekä laukaista jännitystä ja ahdistusta (Hujala & Turja 2017, 134).

Taidelähtöisten menetelmien keskeisenä tehtävänä on antaa lapselle mahdollisuus ja keino ilmaista omaa sisäistä maailmaansa sekä jakaa kokemuksiaan toisten kanssa. Taide on vuorovaikutusta ja lapsen ilmaisussa itseään vapaasti taiteen keinoin, syntyy vuorovaikutusta, jota lapsi määrittää. Lapsen taidetta tulee katsella ja kuunnella avoimin mielin eikä sitä saa arvioida tai tuomita. (Hujala & Turja 2017, 112.) Taide tarjoaa lapselle kielen ilmaista itseään ja kertoa itselleen merkityksellisistä asioista (Rusanen, Kuusela, Rintakorpi & Torkki 2014, 11).

Lapsi havainnoi maailmaa kaikilla aisteillaan ja taidelähtöisissä menetelmissä lapsen aistinen toimijuus tulee huomioida. Aistisuus, eli aistihavaintojen ensisijaisuus, tarkoittaa aistien avulla maailman tutkimista. Esimerkiksi vauvojen värikylvyssä vauvat pääsevät tutkimaan maailmaa kaikilla aisteillaan ja koko kehollaan. Aistien avulla maailman tutkiminen on lapselle ominaista ja tällöin toiminta on lapsilähtöistä. (Hujala & Turja 2017, 111.)

Musiikki

Varhaiskasvatuksessa musiikkisen ilmaisun tavoitteena on tuottaa musiikillisia kokemuksia lapsille sekä vahvistaa lasten kiinnostusta ja suhdetta musiikkiin. Musiikillista ilmaisua harjoitellaan laulaen, lorutellen, soittimia kokeillen, musiikkia kuunnellen sekä liikkumalla musiikin mukaan. Lapsia rohkaistaan mielikuvituksen käyttöön sekä musiikin herättämien ajatuksien ja tunteiden ilmaisemiseen esimerkiksi kertoen, kuvallisen ilmaisun keinoin sekä tanssien. (Opetushallitus 2018, 43.)

Jari Sinkkosen (2018) mukaan musiikki tarjoaa lapselle kognitiivisia rakenteita, joissa lapsi voi kokea ja muokata turvallisesti voimakkaita tunteita.

Musiikki vaikuttaa ihmisiin monin tavoin. Musiikki voi herättää erilaisia tunteita. Lisäksi musiikkia voidaan käyttää eri tavoin tunteiden säätelyyn, sen avulla voi esimerkiksi rentoutua, motivoitua tai vaikuttaa ajatuksenkulkuun. Tunteiden säätely musiikin keinoin voi olla musiikin kuuntelua, soittamista ja laulamista. Tilanteesta riippuen sama musiikki voi vaikuttaa samaan ihmiseen eri tavoin eri kerroilla. Musiikki voi aiheuttaa jopa fyysisiä reaktioita kuten itkua tai kylmiä väreitä. Fyysiset reaktiot liittyvät usein voimakkaaseen tunnelataukseen. (Sällinen 2018, 15-16.)

Professori Minna Huotilaisen (2015) mukaan lapsi voi harjoitella musiikin avulla tunteita ja kokeilla tunneskaaloja, myös aggressiota. Musiikin avulla lapsi voi turvallisesti kokeilla jännittäviä ja uusia asioita, esimerkiksi valita keneen samaistua. Musiikki mahdollistaa myös hellät tunteet ja hellyyden kokemisen.

Kuvataide

Kuvallisen ilmaisun tavoitteena varhaiskasvatuksessa on kehittää lasten suhdetta kuvataiteeseen, muuhun visuaaliseen kulttuuriin ja kulttuuriperintöön. Lapset saavat kokeilla erilaisia kuvan tekemisen tapoja, välineitä ja materiaaleja. Kuvien tekemistä harjoitellaan moniaistisesti sekä yhdessä muiden ilmaisun muotojen kanssa. Kuvien tekemisen lisäksi varhaiskasvatuksessa harjoitellaan käsityöllistä toimintaa, kuten muovailua, rakentelua, ompelua sekä nikkarointia (Opetushallitus 2018, 43-44.)

Alle 3-vuotiaan lapsen kuvataiteellista kehitystä kuvaavat sanat kokonaisvaltaisuus ja graafinen jokeltelu. Lapsen teokset syntyvät nopeasti ja sattumanvaraisesti eivätkä ne välttämättä esitä mitään. 4-5-vuotiaan lapsen kuvataiteellisessa kehityksessä toiminnallisuus ja luovuus ovat keskeisiä asioita. Lapsi kuvaa tarkoittamiaan asioita ja hän käyttää mielikuvitustaan. Lapsi nauttii erilaisista ilmaisutavoista ja suhtautuu avoimesti ja ennakkoluulottomasti erilaisiin taideteoksiin. 6-7-vuotiaalla lapsella on jo monipuoliset valmiudet. Hän kuvaa itselleen merkityksellisiä kokemuksia ja hän on kiinnostunut kuvallisten tarinoiden kertomisesta. Lapsi havainnoi tarkasti taideteoksia. (Rusanen ym. 2014, 54.)

Lapsen taiteen tekemisestä saamat onnistumisen kokemukset lujittavat lapsen itsetuntoa ja itseilmaisua. Taide edistää lapset emotionaalista ja sosiaalista kehitystä. Epäonnistuminen, epäonnistumisen tunteen hallitseminen ja sen voittaminen myös luovat uskoa omiin kykyihin. Taide luo lapselle sanattoman itsensä ilmaisun tavan. Sen avulla lapsi voi ilmaista asioita, työstää omia tunteitaan, kokemuksiaan, unelmiaan, pelkojaan, turhautumistaan sekä kuvitelmiaan. Lapsella ei välttämättä ole kykyä ilmaista sanallisesti ajatuksiaan ja hankalia asioita voi olla helpompi kohdata taiteen keinoin. (Pentikäinen 2006, 32.)

Sadutus

Sadutus on menetelmä, jossa lapsi saa kertoa sadun täysin omin sanoin. Sadutuksen aluksi aikuinen pyytää lasta kertomaan sellaisen sadun kuin tämä itse haluaa. Aikuinen kertoo, että hän kirjaa sen ylös juuri sellaisena kuin lapsi sen kertoo ja lopuksi aikuinen lukee sadun lapselle. Lapsi saa muuttaa tai korjata satua vielä lopussa, jos haluaa. Aikuinen ei anna sadulle aihetta tai esitä kysymyksiä. Aikuisen tehtävänä on keskittyä aidosti kuuntelemaan lapsen kertomaa. (Karlsson 2014, 24.)

Sadutuksessa lapsi saa kertoa mistä tahansa mielessä olevasta asiasta ja sen ei ole pakko olla totta. Sadutuksen varjolla lapsi voi kuitenkin kertoa vaikeita, mieltä painavia asioita, jos haluaa. Jos lapsen kerrottua sadun jää vielä olo, että lapsi mahdollisesti haluaisi puhua, voi aikuinen suoraan kysymisen sijaan kertoa itse koetun tarinan keskustelun aiheesta. Tämä voi auttaa yhteisen keskustelun alkuun ja lapsi voi halutessaan kertoa omista ajatuksistaan ja kokemuksistaan lisää. (Karlsson 2014, 272.)

Kirjallisuus

Lapsille suunnattuja menetystä, kuolemaa ja surua käsitteleviä kirjoja on monia. Sopivan kirjan valitsemiseen tulee paneutua. Joissain lastenkirjoissa kuolemaa kuvataan esimerkiksi ikuisena unena tai pois nukkumisena, ja tällaisten kirjojen käyttöä tulee tarkoin harkita, jottei lapselle synny pelkotiloja tai vääriä mielikuvia kuolemasta. (Kaukinen 2019.)

Mäyrän jäähyväislahjat (Varley, 1984) kertoo ystävien surusta ja siitä, että suru helpottaa ajan kanssa. Ylönen (2003, 142) kuvailee kirjaa valoisana, lohduttavana ja koskettavana sekä ”kertomuksena ylitse muiden”.

Kuinka pikku elefantti parani suuresta surustaan (Weitze & Battut, 1999) kertoo ystävän menettämisestä ja menetyksestä selviytymisestä. Ylönen (2003, 140) mukaan kirja sopii yli neljävuotiaalle lapsille. Kirjassa menetys ei ole kuolema, vaan muutto kauas pois, mutta kirjaa voi käyttää kuoleman käsittelyyn sekä esimerkiksi ikävän käsittelyyn. Opinnäytetyöhön kuuluvassa oppaassa on lisää lapsille aiheeseen sopivia kirjoja.

Sairaalapastori Kaukinen (2019) toi haastattelussaan esille, että kuoleman ja menetyksen käsitteleminen kirjojen avulla esimerkiksi pyhäinpäivän teemaan liittyen on suositeltavaa. Näin lapsille syntyy ymmärrys menetyksen ja kuoleman olevan osa elämää.

Heikkilä-Halttusen (2010, 197) teoksessa kerrotaan, että menetystä käsittelevistä lastenkirjoista löytyy kolme erilaista kuolemakäsitystä. Kristillinen kuolemakäsitys perustuu kristinuskoon ja sen näkemykseen kuolemasta, jolloin kuollut muuttuu enkeliksi tai hänen sielunsa muuttaa taivaaseen. Vaihtoehtoisessa, fantasiaan perustuvassa kuolemakäsityksessä kuolemasta käytetään usein loitontavia ja pehmentäviä metaforia, esimerkiksi verrataan laivaan tai satamaan. Ateistisessä kuolemakäsityksessä kuolema ei saa mitään lohdullista tulkintakehystä.

Draama

Draamatyöskentely perustuu leikinomaiseen ja lapsen kehitystasosta lähtevään toimintaan ja siinä otetaan huomioon lapsen tarve oppia leikin ja mielikuvituksen avulla. Toimintamuotona draama yhdistää eri taideaineita, lasten kokemuksia sekä tietoa, ja niitä työstetään jonkin aiheen, sadun tai tarinan pohjalta. Draaman maailmassa toimitaan todellisen ja fiktiivisen maailman välillä. Lapsi voi kokea uutta ja luoda asioille uusia merkityksiä toimiessaan omana itsenään ja jossain roolissa. (Toivanen 2009, 30-31.)

Draaman avulla voi ottaa esille vaikeita aiheita. Draamakasvatus on leikkisää toimintaa, jonka taustalla oleva tarkoitus on vakava. Lapsille draaman leikillisuus antaa mahdollisuuden olla vakavan aiheen äärellä, josta keskusteleminen muuten olisi vaikeaa. (Toivanen 2009, 31-32.) Draama tukee lasten kehitystä monilla eri tavoilla ja tarjoaa lapsille mahdollisuuden ilmaista itseään, tunteitaan sekä ajatuksiaan ympäröivästä maailmasta. (Toivanen 2009, 35.)

6 TOTEUTUS

6.1 Toiminnallinen opinnäytetyö

Opinnäytetyön laatimisen tavoitteena on kehittää opiskelijan valmiuksia soveltaa oman alan tietoutta, analysointi- ja perusteluvaihtoehtoja sekä kriittistä ajattelua. Opinnäytetyön avulla opiskelija voi osoittaa tietouttaan ja tuoda osaamisensa käytäntöön. Opinnäytetyö tuotetaan usein toimeksiantajan toiveesta, mikä yhdistää opiskelijan työelämään valmistumisen kynnyksellä. (Ammattikorkeakouluopinnot 2019.)

Ammattikorkeakoulun tutkimukselliselle opinnäytetyölle vaihtoehtoinen suoritustapa on toiminnallinen opinnäytetyö. Tutkimuksellisen opinnäytetyön sijaan päädyimme toteuttamaan monialaisesti toteutetun toiminnallisen opinnäytetyön. Toiminnallisen opinnäytetyön tavoitteena on käytännön toiminnan ohjeistaminen, opastaminen, toiminnan järjestäminen tai järjestyminen työelämälähtöisesti ja innovatiivisesti. (Vilkkä & Airaksinen 2004, 9). Toiminnallinen opinnäytetyö voi olla esimerkiksi ohjeistusta, tapahtuman organisoiminen tai perehdytysopas. Toiminnallisessa opinnäytetyössä on tärkeää käytännön toteutus sekä siitä laadittava raportti tutkimusviestinnän keinoja hyödyntämällä. Raportin tulee sisältää käsitteiden määrittelyä, tiedon oikeellisuuden ilmaisua, asianmukaiset lähde- ja lähdeviittemerkinnät sekä argumentointia. Raportti tulee laatia tarkoituksenmukaisessa persoona- ja aikamuodossa. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 56, 101.) Toiminnallisessa opinnäytetyössä tulee olla johdanto, katsaus ilmiöön tai ympäristön kuvaus, toiminnan kuvaus, arviointi sekä pohdinta (Centria Ammattikorkeakoulu 2012, 9).

Toiminnallisena opinnäytetyönä laadimme oppaan varhaiskasvatuksen henkilökunnalle menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen varhaiskasvatuksen kentällä. Kohderyhmä tulee huomioida opasta suunniteltaessa. Huomioitavia asioita ovat oppaan ulkoasu, koko, luettavuus, käytettävyys sekä houkuttelevuus. Opas tulee laatia oppaan tavoite saavuttaen, huomioiden kuitenkin kohderyhmä. Oppaassa tulee kiinnittää

huomiota minkälaisia mielikuvia halutaan oppaalla viestittää valitulle kohderyhmälle. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 51-52.)

6.2 Taustaa kyselylle

Toteutimme toimeksiantajapäiväkodin henkilökunnalle suunnatun kyselyn syksyllä 2019. Kyselyllä kartoitimme henkilökunnan nykyisiä valmiuksia kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta, millaisia varhaiskasvatuksen toimintatapoja henkilökunta pitää sopivina menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen sekä mitä toiveita heillä on opinnäytetyöhömmä kuuluvan oppaan sisällön suhteen. Kysely sisälsi yhdeksän kysymystä (liite 1). Kyselyn avulla saimme osallistettua henkilökuntaa opinnäytetyön ja siihen kuuluvan oppaan tekemiseen. Kyselyn avulla saimme oppaan sisällön vastaamaan työelämän tarpeita.

Kyselyn toteutuksessa hyödynnettiin laadullisen tutkimuksen menetelmiä. Tutkimusmenetelmänä käytettiin kyselyä. Tutkijan tulee huomioida, että kyselyn onnistumiseen vaikuttavat vastaajien aika, halu ja taitojen riittävyys perehtyä kyselyyn. Kyselylomakkeen selkeys ja kohtuullinen pituus ovat tärkeitä elementtejä vastaajille. Kysymysten asettelun tulee olla yksinkertaista ja ymmärrettävää, mutta kyselyn kannalta riittävän kattava. Kysymysten tulisi olla tarkoituksenmukaisia sekä kohtuullisia. Kysymyslomake tulisi laatia siten, ettei vastaajien tarvitse huolehtia tietojen väärinkäyttömahdollisuuksista. On hyvä selventää vastaajille kuinka vastauksia käsitellään ja mihin vastaukset päätyvät. Kyselylomakkeeseen tulee myös liittää yksityiskohtaiset ohjeet kyselylomakkeen täyttämiseksi. (Kvantti-MOTV 2010.)

Laadullisella tutkimusotteella tarkoituksenamme oli saada mahdollisimman monen varhaiskasvatuksen henkilökunnan omat ajatukset sanoitetuksi ohjeistamaan oppaan sisältöä.

Kysely kuitenkin sisälsi sekä kvantitatiivisen eli määrällisen tutkimuksen että kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen piirteitä. Kvantitatiivisessa tutkimuksessa aineiston keruussa käytetään yleensä tutkimuslomaketta,

jossa on valmiita vastausvaihtoehtoja. Kvantitatiivisen tutkimuksen keinoin saadaan kartoitettua olemassa olevaa tilannetta. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa pyritään ymmärtämään tutkimuskohdetta ja syitä sen käyttäytymiselle ja päätöksille. Kvalitatiivinen tutkimus sopii toiminnan kehittämiseen. (Heikkilä 2014.)

6.3 Kyselyn toteutus

Kyselylomake laadittiin aikaisessa vaiheessa opinnäytetyön prosessia. Kyselylomake haluttiin laatia mahdollisimman yksinkertaiseksi, mutta kuitenkin riittävän kattavaksi. Kyselylomake sisälsi monivalintaisia ja avoimia kysymyksiä. Monivalintakysymyksissä vastausvaihtoehdot olivat valmiiksi laadittuja, avoimissa kysymyksissä vastauksille jätettiin tyhjää tilaa. Toimitimme toimeksiantajapäiväkodille kyselylomakkeen, johon pyysimme kasvatushenkilökuntaa vastaamaan. Lähetimme 19.08.2019 kyselyn ja saatekirjeen (liite 2) päiväkodin johtajalle Katariina Kaleniukselle, joka tulosti ja jakoi kyselylomakkeet henkilökunnalle täytettäväksi. Tapasimme 6.9.2019 päiväkodin johtajan kanssa, jolloin saimme täytetyt kyselylomakkeet.

Kyselylomakkeella kartoitimme varhaiskasvatuksen henkilökunnan ammatillisia valmiuksia kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta, ajatuksia sopivista kohtaamisen ja tukemisen keinoista sekä heidän toiveitaan oppaan sisällöstä ja kokemuksia oppaan tarpeellisuudesta työvälineenä.

6.4 Vastausten käsittely

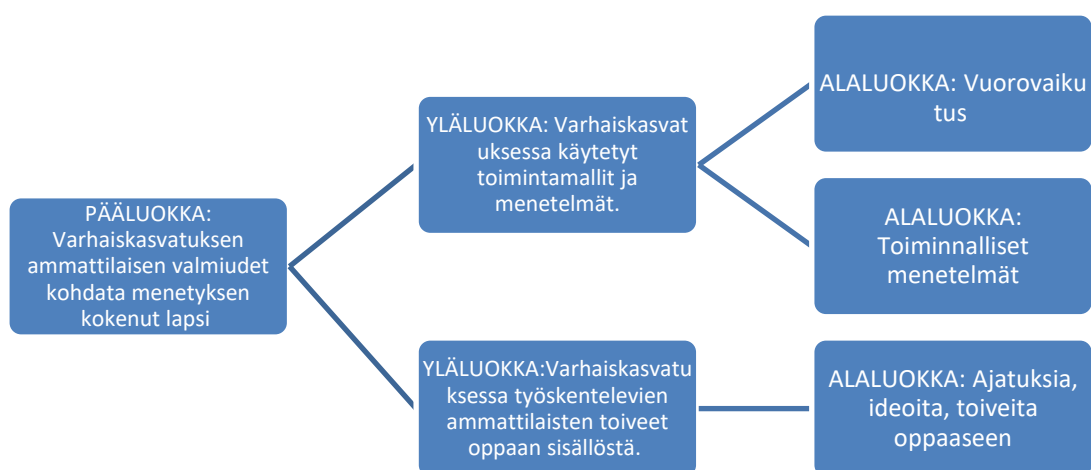
Päiväkoti Pääskynpesän henkilökuntamitoitus on 16 varhaiskasvatuksen ammattilaista. Kyselyyn vastasi 10 kasvatushenkilökuntaan kuuluvaa. Kyselyn vastanneet työntekijät olivat kokeneita varhaiskasvatuksen ammattilaisia, sillä yhdeksän heistä on työskennellyt yli 10 vuotta varhaiskasvatuksessa.

Jokainen vastaaja vastasi kyselyyn vapaaehtoisesti. Kyselyn avulla saadut aineistot on esitetty niin kuin ne tiedonkeruuvaiheessa on ilmaistu. Turva-

simme kyselyyn vastanneiden anonymiteetin ja tunnistamattomuuden valitsemalla haastattelumuodoksi kyselylomakkeiden täyttämisen. Jokainen vastaaja sai anonymisti vastata kyselylomakkeeseen eikä vastauksia voi yhdistää tiettyyn henkilöön. Kerroimme työntekijöille erillisellä saatekirjeellä, että ainoastaan opinnäytetyön tekijät käsittelevät vastausmateriaaleja. Vaikka kyselyn tulokset ovat osa opinnäytetyötä ja täten opinnäytetyön valmistuttua kaikkien luettavissa, vastaajien yksityistietoja ei tule ilmi missään kohtaan. Olemme vaitiolovelvollisia kaikista saamistamme tiedoista ja kyselyn vastaukset tullaan hävittämään työn valmistumisen jälkeen.

Tässä kyselyssä vastaukset olivat kerätty paperilomakkeelle. Kävimme läpi vastaukset ja kirjoitimme vastaukset yhteen Word-tiedostoon. Koska kyselyn tärkeimpänä tehtävänä oli saada varhaiskasvatuksen henkilökunnan ajatuksia oppaan sisällön laatimiseksi, analysoimme itse tulokset. Avoimien vastausten analysoinnin aloitimme ryhmittelemällä saman sisältöiset vastaukset. Tarkoituksena oli tavanomaisten asioiden kokoaminen eli tiivistäminen. Tiivistäminen luo aineistolle pää-, ylä- ja alaluokkia. Hyödynsimme sisällönanalyysia aineistoa tarkasteltaessamme, jossa aineistoa tarkastellaan yhtäläisyyksiä ja eroja etsien. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Seuraavassa on havainnollistettuna sisällönanalyysin luokittelua. (Kuvio 1.)

Kuvio 1. Kyselylomakkeen aineiston luokittelun havainnollistaminen

6.5 Tulokset

6.5.1 Varhaiskasvatuksen henkilökunnan kokemuksia menetyksen kokeneista lapsista

Kyselyn kysymykset 3 ja 4 käsittelivät varhaiskasvatuksen henkilökunnan aiempia kokemuksia menetyksen kokeneista lapsista. Kysymyksessä 3 kysyttiin "Oletko kohdannut urasi aikana lapsen, joka on kokenut menetyksen?" ja kysymyksessä 4 "Onko opinnoissasi tai työpaikassasi ohjeistettu kuinka kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta?". Kysymys 7 käsitteli henkilökunnan kokemuksia omasta osaamisestaan, "Millaisena koet valmiutesi ja osaamisesi kohdata ja tukea lasta, joka on kokenut menetyksen?"

Kaikki vastaajat olivat jossain vaiheessa uraansa kohdanneet menetyksen kokeneen lapsen. Vastaajista yhdeksän oli saanut tällaisia tilanteita varten ohjeistusta. Yksi vastaajista ei ollut saanut ohjeistusta näitä tilanteita varten. Ohjeistusta saaneista vastaajista kahdeksan koki saamansa ohjeistuksen hyväksi ja yksi vastaaja ei kokenut saamaansa ohjeistusta hyväksi. Vastauksissa ei käy ilmi onko mahdollinen ohjeistus tapahtunut opintojen aikana vai työelämässä.

Vastaajat kokivat oman osaamisensa hyväksi. Vastaajista yhdeksän koki valmiutensa menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen aika hyväksi ja yksi todella hyväksi. Valmiutensa tukea menetyksen kohdannutta lasta koki aika hyväksi yhdeksän vastaajaa ja erittäin hyväksi yksi vastaaja.

6.5.2 Varhaiskasvatuksessa käytettyjä toimintamalleja

Kysely sisälsi kaksi kysymystä, jotka käsittelivät varhaiskasvatuksessa käytettyjä toimintamalleja ja -tapoja. Kysymys 5 "Mitä pidät tärkeänä menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisessa?" oli avoin kysymys, johon vastaajat vastasivat omin sanoin. Kysymys 6 "Mikä/mitkä seuraavista menetelmistä sopivat mielestäsi menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen?" oli monivalintakysymys, jossa vastaajat pystyivät valita niin

monta vastausvaihtoehtoa kuin halusivat. Lisäksi kysymykseen oli mahdollista vastata myös omin sanoin, jos sopivaa vastausvaihtoehtoa ei löytynyt.

Vastaajista yhdeksän vastasi kysymykseen numero 5 omin sanoin, yksi vastaajista jätti vastaamatta kysymykseen. Vastauksissa oli hyvin samankaltaisia elementtejä. Läsnäolon merkitys nostettiin esille jokaisessa vastauksessa. Vastauksista nousi esille myös tavallisen arjen jatkumisen tärkeys.

Lapsen kanssa keskustelu mainittiin kuudessa vastauksessa. Vastauksissa nostettiin kuitenkin esille se, että keskustelun tulisi lähteä lapsesta eikä kasvattaja saa jatkuvasti kysellä tai ”tuputtaa” asioita. Lapsen kuunteleminen koettiin myös tärkeäksi, sen mainitsi seitsemän vastaajaa. Lapsen kuuntelemisesta tuotiin esille myös se, että kasvattajan tulee olla valmis vastaamaan lapsen kysymyksiin ja kestämään lapsen reaktiot sekä reagoimattomuus.

Yhteistyö perheen kanssa tuli esille yhdestä vastauksesta. Perheen aitoa ja kunnioittavaa kohtaamista pidettiin tärkeänä. Lisäksi vastauksessa tuotiin esille, että perheeltä tulee kysyä mitä he toivovat, että tilanteesta kerrotaan lapsille ja muille perheille.

Kaikki vastaajat valitsivat kysymyksessä 6 useamman kuin yhden vastausvaihtoehdon. Kuuntelemisen, keskustelemisen, läsnäolon ja tunteiden sanoittamisen kokivat kaikki vastaajat sopiviksi menetelmiksi menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen. Vastaajista kahdeksan koki sadut ja taidelähtöiset menetelmät kuten kuvataiteen eri muodot sopiviksi menetelmiksi. Draama, nukketeatteri ja leikki valitsi seitsemän vastaajaa. Puolet vastaajista koki saduttamisen ja satuhieronnan sopiviksi menetelmiksi. Lisäksi xx vastaajista vastasi kysymykseen omin sanoin. Toimeksiantaja on kristillinen päiväkotijärjestö ja kristillisyyttä nostettiin esille näissä vastauksissa. Muistohetken pitäminen, lasten kirkkohetket ja kristillisestä maailmankuvasta kertominen tulivat esille vastauksista.

6.5.3 Ajatuksia, ideoita ja toiveita oppaaseen

Vaikka henkilökunta kokee osaamisensa menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen hyväksi, on oppaalle selvästi tarvetta. Kysymys 8 käsitteli vastaajien ajatuksia oppaan tarpeellisuudesta, ”Kuinka tarpeellisena koet oppaan menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen?” Vastaajista yhdeksän pitää opasta todella tarpeellisena ja yksi aika tarpeellisena. Yksi vastaajista oli lisäksi kirjoittanut lomakkeeseen, että ”Tosi tarpeellisena, vaikea ja pelkoja aiheuttava aihe. Oikein hyvä.”

Viimeisessä eli 9. kysymyksessä kysyimme ”Mitä toivoisit menetyksen kokeneen lapsen kohtaamista ja tukemista koskevan oppaamme sisältävän?” Kaikki vastaajat vastasivat omin sanoin tähän kysymykseen. Vastauksiin oli selvästi käytetty ajatusta, sillä kaikissa vastauksissa tuotiin esille useita konkreettisia ajatuksia ja ideoita oppaan sisällön suhteen. Vastaajat olivat nostaneet hyvin erilaisia asioita esille vastauksissaan, joten. Vastauksista nousi kuitenkin esille neljä eri teemaa: lapsen suru, lapsen ja perheen kohtaaminen ja vuorovaikutus, käytännön toimintaohjeet sekä materiaalivinkit.

Lapsen suruprosessista toivoi sisältöä oppaaseen kaksi vastaajista. Suruprosessin lisäksi toivottiin tietoa siitä, miten surua ja kuolemaa voisi käsitellä lapsiryhmässä yleisesti.

Lapsen ja perheen kohtaamiseen toivottiin ohjeistusta. Neljässä vastauksessa tuli esille toive ohjeista perheen kohtaamiseen ja keskustelun aloittamiseen liittyen. Yhteisen kielen puuttumisesta sekä kulttuuri- ja uskontoeroista toivottiin myös tietoa.

Käytännön toimintaohjeita toivoi vastaajista neljä. Ohjeita kysymyksessä 6 olleisiin menetelmiin toivottiin, esimerkiksi ohjeita leikkeihin ja musiikkiin. Erilaisia materiaaleja toivoi kolme vastaajaa. Vastauksissa tuli esille toive kuvamateriaaleista, kirjavinkeistä sekä linkeistä eri verkkosivustoille.

7 OPAS VARHAISKASVATUKSELLE

Opinnäytetyömme sai alkunsa pohtiessamme aihetta, joka soveltuisi toteuttavaksi monialaisena kahden ammattikorkeakoulun välisenä yhteistyönä. Halusimme luoda varhaiskasvatukseen työvälineen, jolla tuetaan ja edistetään henkilökunnan ammatillista osaamista kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta. Tahdoimme luoda oppaasta mahdollisimman selkeälukuisen työkalun varhaiskasvatuksen henkilökunnalle. Etsimme aktiivisesti itse itsellemme toimeksiantajan keväällä 2019 lähestymällä puhelimitse eri päiväkotiyksiköitä. Päiväkoti Pääskynpesän kanssa ajatuksemme kohtasivat toiminnallisesta opinnäytetyöstä.

Opinnäytetyömme toiminnallisen osuuden eli oppaan sisältö pohjautuu ja rajautuu opinnäytetyön kirjallisen osuuden sisältöihin sekä toimeksiantajamme päiväkotia Pääskynpesän henkilökunnan vastaamaan kyselyyn, jolla kartoitimme heidän tarpeitaan ja toiveitaan oppaan sisällöstä.

Aloitimme oppaan luomisen tekemällä oppaasta luonnoksen, joka vastasi sisällöltään ja ulkoasultaan lopullista opasta. Sisällysluettelosta pyrimme tekemään johdonmukaisen. Valmis opas (liite 3) sisältää kaksi osiota: teoreettinen osio 1 ja käytännönläheinen osio 2. Työstimme oppaan teoriaosaa jo hyvin varhaisessa vaiheessa opinnäytetyön rinnalla. Teoreettinen osio käsittelee oppaassa surua lapsen kokemana ja surun vaikutuksia lapsen toimintaan, kuoleman käsityksiä eri ikäluokissa sekä eroja surun käsittelemisessä sukupuolien välillä. Käytimme työssämme ajankohtaista ja monipuolista lähdemateriaalia.

Varhaiskasvatuksen työntekijöiden kyselyn vastauksien perusteella sisältö rakentui toimeksiantajan toiveiden ja aiheiden merkittävyyden mukaisesti. Käytännönläheinen osio sisältää tietoa ja vinkkejä varhaiskasvatusikäisen lapsen kohtaamiseen menetyksen äärellä, esimerkiksi leikin, musiikin ja sadutuksen avulla, vuorovaikutuksen ja tunteiden sanoittamisen merkityksestä lapsen toipumisesta sekä perheen huomioimisesta. Käsitelimme käytännönläheisessä osiossa lyhyesti myös, kuinka kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta, jonka kanssa ei ole yhteistä äidinkieltä ja kuinka

uskonto- ja kulttuurierot voivat vaikuttaa menetyksen käsittelyyn varhaiskasvatuksessa.

Lopuksi keräsimme oppaan loppuun listan kirjoista, joiden avulla lapsen kanssa voi käsitellä kuolemaa ja menetystä. Varhaiskasvatuksen työntekijöille listasimme oppaan loppuun hyödyllisiä materiaaleja työkaluiksi surevan lapsen kohtaamiseen.

8 POHDINTA

8.1 Prosessin arviointi

Laadimme kattavan teoriapohjan rajaamastamme opinnäytetyön aiheesta. Opinnäytetyön tarkoituksen ja tavoitteen toteutumista kokonaisuudessaan on mahdoton arvioida työn valmistumisen aikana. Tavoitteiden toteutuminen kokonaisvaltaisesti ja tämän tiedon siirtyminen opinnäytetyön tekijöiden tietoon voi jäädä toteutumatta täysin, koska seuranta-aika lasten mahdolliselle hyvinvoinnin lisääntymiselle opinnäytetyön pohjalta laaditun oppaan avulla on pitkä. Opinnäytetyön tarkoituksena oli varhaiskasvatuksen henkilökunnan osaamisen vahvistaminen kriisitilanteissa sekä antaa toimintaohjeita varhaiskasvatuksen arkeen vietäväksi.

Tavoite laatia päiväkotia Pääskynpesän tarpeita vastaava opas varhaiskasvatuksen henkilökunnalla menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen toteutui. Prosessin aikana varhaiskasvatuksen henkilökunnalle suunnatulla kyselyllä kartoitimme henkilökunnan ammatillisista osaamista kohdata ja tukea lasta, joka on kokenut menetyksen. Kysely antoi käytännön tietoa siitä, mikä on toteutunut lasten menetyksen tukemisessa hyvin ja mihin varhaiskasvatuksen henkilökunta koki tarvitsevänsä työkaluja. Asiantuntijahaastattelu tuki kyselyn avulla saatua tietoa. Opinnäytetyön tuotoksesta eli oppaasta saatiin selkeä ja kattava sekä toimeksiantajan tarpeisiin soveltuva työkalu. Opas sisältää tietoa sekä konkreettisia toimintaohjeita ja toimintaideoita varhaiskasvatuksen henkilökunnalle sekä akuuttiin kriisivaiheeseen että aikaan akuutin kriisivaiheen jälkeen. Oppaasta saatu hyöty lapselle tulee välillisesti varhaiskasvatuksen henkilökunnan kautta.

Oppaan tekeminen oli mielenkiintoista. Halusimme nimenomaan tehdä toiminnallisen opinnäytetyön, josta syntynyt tuotos kehittäisi varhaiskasvatus- ja kriisityötä. Opas alkoi muotoutua varhaisessa vaiheessa opinnäytetyöprosessia. Moniammatillisena yhteistyönä luotu opinnäytetyö antoi ainutlaatuisen mahdollisuuden kehittää ammatillisia valmiuksia lapsen kohtaa-

miseen ja tukemiseen. Opinnäytetyön tekijöiden omat tavoitteet kriisitunte-
muksesta, vuorovaikutuksen kehittymisestä ja lapsen tukemisesta erilaisin
toiminnallisina menetelmin toteutui. Käsittelimme opinnäytetyössä lapsen
kokemaa surua menetyksen äärellä eri ikäkausina sekä varhaiskasvatuk-
sen vuorovaikutuksellisia keinoja kohdata lapsi. Suru prosessina ja kuole-
man käsitys eri ikäkausina sekä varhaiskasvatuksessa käytettävät moni-
puoliset työtavat tukea lasta traumaattisen kriisin keskellä selkiytyivät
meille työn mukana ja voimme varmasti hyödyntää opinnäytetyöstä saa-
maamme tietoa tulevissa ammateissamme niin sairaanhoitajana kuin so-
sionomina.

Opinnäytetyön laatiminen vaati enemmän aikaa kuin aluksi olimme suunnit-
telleet. Alkuperäinen suunnitelmamme oli saada opas varhaiskasvatuk-
seen työkaluksi kesän 2019 lopulla ja samalla aikataululla teoriaosuuden
valmistuvan. Työn valmistuminen kuitenkin venyi. Toimeksiantajamme ke-
sälomien sekä opinnäytetyön tekijöiden työskentelemisen ja opintojen
myötä aikataulujen yhteensovittaminen oli haasteellista. Kesäajan haimme
teoriatietoa ja työstimme opasta, mutta varsinaisen loppuraportin
teimme syys-lokakuussa 2019. Opinnäytetyön tekeminen opetti meille pit-
käjänteisyyttä sekä yhteistyötaitojen kehittymistä opinnäytetyöprosessin ai-
kana. Tiedonhankinta sekä kirjallinen ilmaisu kehittyivät opinnäytetyöpro-
sessin edetessä.

8.2 Eettisyys ja luotettavuus

Tutkimuseettisen neuvottelulautakunnan ohjeistuksen mukaan tieteellinen
tutkimus on hyväksyttävää ja luotettavaa ja sen tulokset uskottavia vain,
jos tutkimus on suoritettu hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti. (Tutki-
museettinen neuvottelukunta 2012.)

Opinnäytetyön luotettavuuden peruspilarina on kattava tietoperusta, johon
olemme pyrkineet käyttämään mahdollisimman laajasti ajankohtaisia läh-
teitä. Lähteinä on käytetty kirjallisuutta, väitöskirjoja sekä kotimaista tutki-
musta. Lisäksi opinnäytetyössämme on hyödynnetty luotettavia verkkosi-
vustoja lähteinä. Lähteet olemme koonneet lähdeluetteloon opinnäytetyön

ohjeiden mukaisesti. Asiantuntijahaastattelu tuki kirjallisen haastattelun tuloksia, sillä haastattelussa korostui menetyksen kokonaisvaltaiset vaikutukset lapseen sekä lapsen tarpeet turvalliseen ja vakaaseen ympäristöön toipuakseen. Oppaassa käytetyt kuvat ja piirrustukset ovat opinnäytetyön tekijöiden omia ja verkkosivustolta Pixabay otettuja vapaasti käytössä olevia kuvia.

Kyselyä varten täytimme tutkimuslupahakemuksen, jonka toimeksiantaja allekirjoitti. Lisäksi teimme toimeksiantosopimuksen toimeksiantajan kanssa. Toimeksiantajalla teetetty kysely toteutettiin anonyymisti, jokaisen vastaajan yksityisyyttä kunnioittaen.

8.3 Jatkokehittämissideoita

Opinnäytetyön tekeminen osoitti lasten kriisien ja niiden käsittelyn olevan aiheena hyvin vähän käsitelty, vaikka traumaattisten kriisien tiedetään vaikuttavan pitkälle aikuisuuteen käsittelemättöminä. Tutkimuksia aiheesta löytyi niukasti. Varhaiskasvatuksen toiminnallisia keinoja löytyi kiitettävästi. Opinnäytetyön tekeminen vahvisti myös varhaiskasvatuksen ja lapsen vanhempien yhteistyön eli kasvatuskumppanuuden merkityksen tärkeyttä lapsen kasvun ja kehityksen tukemisessa. Perheen ja varhaiskasvatuksen henkilökunnan tekemällä yhteistyöllä lasta voidaan tukea hyvinkin vaikeiden tapahtumien, kuten menetyksestä selviytymisen, läpi. Varhaiskasvatuksen roolin korostuminen kriisitilanteessa kävi ilmi prosessin aikana.

Kyselyn vastauksista nousi esille tarve surun ja muiden tunteiden käsitteilylle lasten kanssa, joiden kanssa ei ole yhteistä äidinkieltä tai kulttuurierot ovat suuret. Käsitelimme oppaassa lyhyesti tätä aihetta, mutta aiheeseen syvällisemmin perehtyminen olisi laajentanut opinnäytetyön prosessia. Halusimme rajata opinnäytetyön aihetta, jotta saimme laadittua mahdollisimman selkeän, yksinkertaisen ja käytännönläheisen oppaan varhaiskasvatuksen henkilökunnalle.

2010-luvulla pakolaisuus on lisääntynyt sotien ja konfliktien vuoksi. Suomessa turvapaikanhakijoiden määrä on kasvanut. Vuonna 2014-2015

Suomi sitoutui ottamaan vastaan 1050 kiintiöpakolaista. (Työ- ja elinkeino-
ministeriö 2019.) Kulttuurisesti vastuullinen kasvatus edellyttää henkilö-
kunnan osaamista sekä kouluttautumista monikulttuurisuuteen liittyvissä
asioissa. Varhaiskasvatuksen työntekijöiden, jotka työskentelevät kulttuuri-
sesti moninaisessa varhaiskasvatuksessa tulisi myös kouluttautua pako-
laiden mielenterveyteen vaikuttavista tekijöistä sekä mielenterveyshäiri-
öiden yleisyydestä kyetäkseen tunnistamaan tuen ja avun tarpeen. (THL
2019b.) Näin ollen voidaan todeta jatkokehittämissidean olevan hyvin tar-
peellinen ja ajankohtainen.

LÄHTEET

Ahonen, L. 2015. Varhaiskasvattajan toiminta päiväkodin haastavissa kasvatustilanteissa. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Saatavissa: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/98158/978-951-44-9971-5.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Ammattikorkeakouluopinnot. 2019. Opinnäytetyö [viitattu 8.10.2019]. Saatavissa: <https://www.ammattikorkeakouluopinnot.fi/opinnaytetyo-8082>

Centria Ammattikorkeakoulu. 2012. Opinnäytetyö ja kirjoitusohjeet [viitattu 8.10.2019]. Saatavissa: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/57478/opinnaytetyo_ohjeist%20us.pdf?sequence=1

Huotilainen, M. 2015. Musiikkiharrastus on lapsen aivoille leikkikenttä ja kuntosali [viitattu 13.9.2019]. Saatavissa: <https://www.aivoliitto.fi/kielipolku/artikkelit/musiikkiharrastus-on-lapsen-aivoille-leikkikentta-ja-kuntosali/>

Erkkilä, J. & Holmberg, T. & Niemelä, S. & Ylönen, H. 2003. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy.

Heikkilä, T. 2014. Kvantitatiivinen tutkimus [viitattu 18.9.2019]. Saatavissa: <http://www.tilastollinentutkimus.fi/1.TUTKIMUSTUKI/KvantitatiivinenTutkimus.pdf>

Heikkilä-Halttunen, P. 2010. Minttu, Jason ja Peikonhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista. Helsinki: BTJ Finland Oy

Hujala, E. & Turja, L. 2017. Varhaiskasvatuksen käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kalenius, K. 2019. Päiväkodin johtaja. Haastattelu 6.9.2019.

Karlsson, L. 2014. Sadutus. Avain osallisuuden toimintakulttuuriin. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kaukinen, S. 2019. Sairaapastori. Haastattelu 16.8.2019.

Kekkonen, M. 2012. Kasvatuskumppanuus puheena. Väitöskirja. Tampereen yliopisto [viitattu 8.10.2019]. Saatavissa: <https://thl.fi/documents/10531/136719/Tutkimus%202012%2072.pdf>

Kinanen, M. 2009. Surusäkki. Helsinki: Lasten Keskus / Lk-kirjat.

KvantiMOTV. 2010. Menetelmäopetuksen tietovarasto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [viitattu 9.10.2019]. Saatavissa: <https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kyselylomake/laatiminen.html>

Leikkipäivä. 2019. Leikin merkitys. Saatavissa: <https://www.xn--leikkipiv-12ac.fi/leikin-merkitys/>

MLL. 2017. Lapsi ja läheisen kuolema [viitattu 14.5.2019]. Saatavissa: <https://www.mll.fi/vanhemmille/tukea-perheen-huoliin-ja-kriiseihin/lapsi-ja-laheisen-kuolema/>

Marjamäki, E. & Kosonen, S. & Törrönen, S. & Hannukkala, M. 2015. Lapsen mieli. Mielenterveystaitoja varhaiskasvatukseen ja neuvolaan. Suomen Mielenterveysseura.

Mattila, K. 2011. Lapsen vahvistava kohtaaminen. Juva: PS-kustannus.

Mynttinen, S. 2011. Koulujen iltapäivätoiminta. Suomen nuoret lesket ry [viitattu 15.9.2019]. Saatavissa: <https://slideplayer.fi/slide/2481780/>

Opetushallitus. 2019. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018 [viitattu 13.9.2019]. Saatavissa: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf

Oppilas- ja opiskelijahuollon opas. 2016. Äkilliset kriisit sekä uhka- ja vaaratilanteet ja niihin varautuminen [viitattu 1.7.2019]. Saatavissa: https://www.oph.fi/oppilashuollon_opas/yhteisollinen_oppilashuolto/akilliset_kriisit_uhka-_ja_vaaratilanteet

Pentikäinen, L. 2006. Kuvataidekasvatuksen poluilla. Teoksessa Tarkkonen, T. & Sassi, P. 2006. Lapsi ja taide. Cultura Oy: Helsinki.

Poijula, S. 2002. Surutyö. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Poijula, S. 2016. Lapsi ja kriisi. Selviytymisen tukeminen. Helsinki: Kirjapaja.

Päiväkoti Pääskynpesä. 2019 [viitattu 22.6.2019]. Saatavissa: <https://www.paivakotipaaskynpesa.fi/>

Rusanen, S. & Kuusela, M. & Rintakorpi, K. & Torkki, K. 2014. Musta tuntuu punaiselta. Kuvataiteellinen toiminta varhaisiässä. Helsinki: Lasten Keskus ja Kirjapaja Oy.

Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [viitattu 1.10.2019]. Saatavissa: <https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus>

Salo, S. 2012. Emotionaalisen saatavillaolon lisääminen päivähoitossa. Teoksessa Kanninen, K. & Sigfrids, A. 2012. Tunne minut! Turva ja tunteet lapsen silmin. Juva: PS-kustannus

Sinkkonen, J. 2018. Lapsi ja musiikki [viitattu 13.9.2019]. Saatavissa: <https://aivosaatio.fi/lapsi-ja-musiikki/>

Soisalo, R. 2012. Särkyvä mieli – lasten ja nuorten psyykkinen oireilu. Talinna: AS Printon Trukikoda.

Suomen mielenterveysseura. 2019. Kriisit kuuluvat elämään [viitattu 1.6.2019]. Saatavissa: <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/mielenterveys/vaikeat-elamantilanteet/kriisit-kuuluvat-elamaan>

Sällinen, S. 2018. Tunteita kuunnellen, soittaen, liikkuen ja piirtäen. Musiikki kolmasluokkalaisten tunnetaitokasvatuksessa. Kasvatustieteen pro grady –tutkielma sekä musiikkikasvatuksen maisteritutkielma. Jyväskylän yliopisto [viitattu 13.9.2019]. Saatavissa: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/58660/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-201806203289.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Terveyskylä. 2018. Kriisin vaiheet [viitattu 9.10.2019]. Saatavissa: <https://www.terveyskyla.fi/aivotalo/apua-ja-tukea/sairastuminen-ja-kriisi/kriisin-vaiheet>

THL. 2019a. Taidelähtöiset menetelmät [viitattu 13.9.2019]. Saatavissa: https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/menetelmat/taidelahtoiset_menetelmat

THL. 2019b. Varhaiskasvatus [viitattu 08.10.2019]. Saatavissa: <https://thl.fi/fi/web/maahanmuutto-ja-kulttuurinen-moninaisuus/tyon-tueksi/hyvia-kaytantoja/mielenterveyden-tuki-palveluissa/varhaiskasvatus>

Tilastokeskus. 2018. Kuolemansyyt 2017 [viitattu 8.9.2019]. Saatavissa: https://www.stat.fi/til/ksyyt/2017/ksyyt_2017_2018-12-17_kat_001_fi.html

Toivanen, T. 2009. Draamakasvatuksen mahdollisuudet varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Ruokonen, I. & Rusanen, S. & Välimäki, A-L. 2009. Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Helsinki: Yliopistopaino Oy [viitattu 10.9.2019]. Saatavissa: <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80314/3ade1cb7-b61e-4c73-b0a8-b0305b3f927b.pdf?sequence=1>

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2012. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa [viitattu 18.9.2019]. Saatavissa: http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf

Työ- ja elinkeinoministeriö. 2019. Maahanmuuton vaiheita Suomessa [viitattu 9.10.2019]. Saatavissa: <https://tem.fi/maahanmuuton-vaiheita-suomessa>

Uittomäki, S. & Mynttinen, S. & Laimio, A. 2011. Miten tukea lasta, kun läheinen on kuollut? Opas läheisille sekä lasten ja nuorten parissa työskenteleville [viitattu 22.7.2019]. Saatavissa: http://www.nuoretlesket.fi/wp-content/uploads/2012/06/lapsiopaskirja_2013.pdf

Varley, S. 1984. Mäyrän jäähyväislahjat. Kustannuskiila Oy.

Vilkka, H. Airaksinen, T. 2003. Toiminnallinen opinnäytetyö Helsinki: Tammi.

Vilkka, H. Airaksinen, T. 2004. Toiminnallinen opinnäytetyö. 1.-2. painos. Helsinki: Tammi.

Väestöliitto. 2019. Syntyneiden määrä [viitattu 08.09.2019]. Saatavissa: https://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/tilastoja/syntyvyys/syntyneiden-maara/

Weitze, M. & Battut, E. 1999. Kuinka pikku elefantti parani suuresta surusta. Helsinki: Lasten Keskus.

Ylönen, H. 2003. Kuljettiin siniseen puutarhaan – satu ja todellisuus lastenkirjoissa. Teoksessa Erkkilä, J. & Holmberg, T. & Niemelä, S. & Ylönen, H. 2003. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy

LIITTEET

Liite 1. Saatekirje kyselyä varten

Liite 2. Kysely varhaiskasvatukselle

Liite 3. Opas varhaiskasvatuksen henkilökunnalle

LIITE 1

SAATEKIRJE KYSELYÄ VARTEN

Hei!

Teemme opinnäytetyötä menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisesta ja tukemisesta varhaiskasvatuksessa. Menetys voi olla vanhemman, isovanhemman, muun lapselle tärkeän henkilön tai esimerkiksi rakkaan lemmikin menetys. Menetyksen kohdatessa jokainen lapsi suree omalla tavallaan ja lapsen suru on lapselle kokonaisvaltainen tunne.

Oheinen kysely on osa opinnäytetyötämme ja hyödynnämme kyselyn vastauksia suunnitellessamme ja toteuttaessamme opinnäytetyöhömmme kuuluvaa opasta varhaiskasvatuksen henkilökunnalle. Vastaukset käsitellään nimettömästi eikä niitä voida yhdistää tiettyyn henkilöön.

Toivoisimme päiväkodin kasvattajien vastaavan kyselyymme **ma 2.9.2019** mennessä.

Kiitos yhteistyöstä!

Terveisin Jenni Alaranta (sosionomiopiskelija, Lahden ammattikorkeakoulu) ja Mila Kosonen (sairaanhoitajaopiskelija, Laurea ammattikorkeakoulu)

LIITE 2

KYSELY VARHAISKASVATUKSELLE

Lapsi ja menetys – Varhaiskasvatuksen henkilökunnan kokemuksia menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisesta ja tukemisesta

1. Millä nimikkeellä työskentelet?

- Varhaiskasvatuksen lastenhoitaja
- Varhaiskasvatuksen opettaja
- Varhaiskasvatuksen sosionomi
- Varhaiskasvatuksen erityisopettaja
- Joku muu, mikä?

2. Kuinka kauan olet työskennellyt varhaiskasvatuksessa?

- Alle 2 vuotta
- 2-5 vuotta
- 5-10 vuotta
- Yli 10 vuotta

3. Oletko kohdannut urasi aikana lapsen, joka on kokenut menetyksen?

- Kyllä
- En
- En ole varma

4. Onko opinnoissasi tai työpaikassasi ohjeistettu kuinka kohdata ja tukea menetyksen kokenutta lasta?

- On ja ohjeistus on ollut hyvä
- On, mutta ohjeistus ei ole ollut hyvä
- Ei ole ohjeistettu
- En ole varma onko ohjeistettu

5. Mitä pidät tärkeänä menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisessa?

---

6. Mikä/mitkä seuraavista menetelmistä sopivat mielestäsi menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen?

- Kuunteleminen
- Keskusteleminen
- Läsnäolo
- Tunteiden sanoittaminen
- Leikki
- Sadut
- Saduttaminen
- Satuhieronta
- Taidelähtöiset menetelmät, esimerkiksi kuvataiteen eri muodot
- Draama, nukketeatteri
- Muu, mikä? _____

7. Millaisena koet valmiutesi ja osaamisesi kohdata ja tukea lasta, joka on kokenut menetyksen?

	1 Todella heikot	2 Heikohkot	3 Ei heikot eikä hyvät	4 Aika hyvät	5 Todella hyvät
Koen, että valmiuteni ja osaamisesi kohdata menetyksen kokeneen lapsen ovat...	☐	☐	☐	☐	☐
Koen, että valmiuteni ja osaamisesi tukea menetyksen kokenutta lasta ovat...	☐	☐	☐	☐	☐

8. Kuinka tarpeellisena koet oppaan menetyksen kokeneen lapsen kohtaamiseen ja tukemiseen?

1 2 3 4 5
En yhtään tarpeellisena   Todella tarpeellisena

9. Mitä toivoisit menetyksen kokeneen lapsen kohtaamista ja tukemista koskevan oppaamme sisältävän?

LIITE 3

OPAS VARHAISKASVATUKSEN HENKILÖKUNNALLE

**Menetyksen kokeneen lapsen
kohtaaminen ja tukeminen
varhaiskasvatuksessa**

Tekijät Jenni Alaranta & Mila Kosonen

Lahden ammattikorkeakoulu & Laurea ammattikorkeakoulu

SISÄLLYS

Johdanto	2
Lapsen suru	3
Lapsen käsitys kuolemasta.....	3
Miten lapsi suree? Miten suru näkyy päiväkodissa?.....	5
Eroja sukupuolten välillä.....	5
Varhaiskasvatuksen keinoja tukea menetyksen kokenutta lasta..	6
Kohtaaminen ja vuorovaikutus	6
Tunteiden sanoittaminen.....	7
Vertauskuvat	8
Perheen tukeminen.....	8
Yhteisen kielen puuttuessa	9
Uskonto- ja kulttuurierot	10
Sanavalinnat.....	10
Lapsen tukeminen leikin avulla.....	12
Taidelähtöiset menetelmät.....	17
Muistohetki.....	20
Kirjallisuus	20
Hyödyllisiä materiaaleja.....	24
Lähteet	26

JOHDANTO

Lapsen elämässä menetys voi tarkoittaa vanhemman, isovanhemman, muun läheisen henkilön tai esimerkiksi rakkaan lemmikin menetystä. Lapsi voi kohdata monenlaisia menetyksiä aivan yllättäen, mutta yksi elämän raskaimmista menetyksistä on läheisen kuolema. Läheisen kuolema on traumaattinen kokemus lapselle, joka saa lapsen turvallisuudentunteen järkkymään. Lapsen tulee päästä käsittelemään traumaattista tapahtumaa, jotta lapsen mieleen tulee tilaa surutyölle.

Oli kyseessä sitten lapsen vanhempi tai lemmikki, lapsi suree omalla, ikätasoonsa soveltuvalla tavallaan ja menetys koskettaa ja näkyy lapsen elämässä. Sureva lapsi tarvitsee syyliä, lohdusta ja aikuisen tukea ja apua vaikeiden tunteiden käsittelemiseksi.

Surun kohdatessaan lapsi ei välttämättä läheisimmille aikuisille tahdo ilmaista kaikkia tunteitaan ja asioitaan, jolloin kodin ulkopuoliset aikuiset ovat tärkeässä asemassa. Menetyks ja suru koskettaa lasta kokonaisvaltaisesti ja varhaiskasvatuksen henkilökunnalla tulee olla keinoja lapsen tukemiseen tällaisessa tilanteessa.

Oppaan tarkoituksena on antaa informaatiota surevien lasten kanssa työskenteleville varhaiskasvatuksen ammattilaisille tilanteessa, jossa lapsi on menettänyt läheisensä.

LAPSEN SURU

Lapsen käsitys kuolemasta

Lapsella on tarve ilmaista tunteitaan ja menetyksen aiheuttamia ajatuksiaan. Pienet lapset kokevat asiat kehollisesti ja tunnekokemuksina, vanhemmat lapset pystyvät kielen kehittymisen myötä sanoittamaan tapahtunutta. Suru on terve reaktio menetyksen äärellä. Lasta tulee kannustaa suremaan ja ilmaisemaan suruaan erilaisin keinoin. Tunteiden käsitteleminen ja kohtaaminen on yhteydessä hyvään terveyteen.

Pienelle lapselle kuolema ja menetyks on hetkellinen tapahtuma, kun taas vanhempi lapsi opittuaan sanoittamaan tunteitaan, pystyy käsittelemään kuolemaa laajemmin.

0-2-vuotiaat

- Pieni lapsi ei ymmärrä kuoleman merkitystä
- Pieni lapsi aistii läheistensä tunnereaktioita, joka aktivoi surureaktion lapsessa
- Varhaisimmat aistimukset menetyksen kohtaamisesta liittyvät säännöllisten rytmien muutoksiin

3-5-vuotiaat

- Lapsi ei erota käsitteitä elossa ja kuollut. Elämää edustaa kaikki liikkuva, kuolemaa liikkumaton
- Lapsi voi kokea syyllisyyttä ja kokea voineensa vaikuttaa tai aiheuttaa menetyksen
- Lapsella tarve selvittää mitä kuolema tarkoittaa

6-7-vuotiaat

- Lapsi tiedostaa kuoleman lopulliseksi
- Lapsi usein mielessään rakentaa ajatuksia kuoleman peruuttamiseksi
- Lapsi pohtii elämän ja kuoleman tarkoitusta, miltä kuoleminen tuntuu ja miksi tarvitsee kuolla

Miten lapsi suree? Miten suru näkyy päiväkodissa?

Lapsen reaktiot suruun ovat kirjavia. Näkyvimpinä merkkeinä ovat muutokset käyttäytymisessä, kuten

- Levottomuus
- Keskittymiskyvyn puute
- Uhmakas käytös
- Kyvyttömyys toimia ryhmässä
- Arvottomuuden tunne
- Syyllisyyden tunne
- Masentuneisuus, apaattisuus, alakuloisuus

Lapsella voi esiintyä fyysisiä oireita kuten päänsärkyä, vatsakipua, vastustuskyvyn heikentymistä tai ruokahaluttomuutta. Lapsen suru voi näyttäytyä myös itseä vahingoittavana käyttäytymisenä, rangaistushakuisuutena tai tappelemisena.

Eroja sukupuolten välillä

Sukupuolten välillä on havaittu eroja surun ilmenemisessä.

Pojat eivät näytä tunteitaan yhtä avoimesti kuin tytöt. Pojat voivat olla menetyksen kohdattuaan sulkeutuneita, hiljaisia tai aikaisempaa kireämpiä. Pojat voivat ajautua puuhailemaan itseksensä, esimerkiksi pelaamaan. Pelaamisesta muodostuu tällöin pojalle keino suojautua surun aiheuttamasta kivusta, jota hän ei koe pystyvänsä käsittelemään menetyksen kohdattuaan. Tytöt ilmaisevat tunteitaan laajemmin. Tunteiden sanoittaminen ja keinot ilmaista surua ovat usein poikia kattavammat. Tytöt pyrkivät tekemään kotona asioita ja toimivat

huolenpitäjinä, jotka helpottavat kodin ilmapiiriä. Tulee kuitenkin muistaa, että jokainen lapsi on yksilö ja ilmentää surua omalla tavallaan.

VARHAISKASVATUKSEN KEINOJA TUKEA MENETYKSEN KOKENUTTA LASTA

Kohtaaminen ja vuorovaikutus

Lapselle on tärkeää luoda turvallinen olo päiväkodissa ja huolehtia siitä, ettei hän jää yksin suurten tunteidensa kanssa. Aikuinen voi hakeutua lähelle lasta ja pitää lasta sylissä lapsen niin halutessa.

Menetyksen kokeneen lapsen kohtaamisessa tärkeintä on lapsen kuuleminen ja aikuisen tulee kuulostella, milloin lapsi haluaa puhua. Lapselle voi herätä vaikeassa tilanteessa monenlaisia kysymyksiä. Puhumattomuus, totuuden salaaminen ja kaunistelu ei ole hyväksi, koska ne aiheuttavat lapselle turvattomuuden tunnetta ja horjuttavat lapsen luottamusta aikuisiin. Aikuisella ei välttämättä ole vastauksia kaikkiin lapsen kysymyksiin, mutta kysymyksiä ei silti pidä torjua tai vaientaa. Aikuinen voi kertoa, että kaikkiin kysymyksiin ei ole yhtä tai oikeaa vastausta.

Tunteiden sanoittaminen

Tunteiden sanoittamista tehdään varhaiskasvatuksessa paljon ja etenkin menetyksen kokeneen lapsen kanssa on tärkeää sanoittaa lapsen tunteita ja auttaa lasta löytämään sanoja tunteilleen. Tämän lisäksi myös aikuisten tunteita voi sanoittaa. Lapsi aistii herkästi aikuisen tunteita ja tunteiden ääneen sanoittaminen auttaa lasta ymmärtämään ja sanoittamaan tahtunutta.

Vertauskuvat

Vertauskuvien käyttämistä tulee harkita. Vertauskuvia käytettäessä tulee ottaa huomioon lapsen ikä ja kehitysvaihe. Esimerkiksi ilmaisu ”poisnukkuminen” voi olla lapselle vaikea ymmärtää ja se voi aiheuttaa lapselle pelkoja nukahtamiseen liittyen.

Perheen tukeminen

Älä välttele perhettä, vaan kohtaa heidät aidosti ja lämpimästi. Perheelle tulee esittää suruvalittelut. Myös perheen aikuisilta voi ja kannattaa kysyä heidän jaksamisestaan sekä osoittaa empatiaa heille sinulle sopivalla tavalla. Voit kysyä tarvitseeko perhe apua. Tarvittaessa perhettä voi rohkaista ottamaan yhteyttä ammattilaisiin, jotta he saavat tarvitsemansa tuen ja avun. Heti menetyksen jälkeen perhe ei välttämättä huomaa avun tarvetta, joten myöhemmin voi kysyä uudelleen avun tarpeesta. Perheeltä voi kysyä onko heillä toiveita miten menetystä käsiteltäisiin varhaiskasvatuksessa.

Jokainen suree tavallaan. Jos vanhemmat tahtovat avautua ja puhua asiasta, kuuntele. Tilanteessa voi olla haastavaa keksiä sopivaa sanottavaa. Jos et tiedä mitä sanoa, niin kuuntele. On myös hyväksyttävää vastata ”en tiedä”. Anna vanhemmille lupa surra.

Vältä vertaamista erilaisiin menetyksiin tai kertomasta itsestäsi ja omista kokemuksistasi, jotta sureva saa tilaa. Anna neuvoja vain, jos perhe pyytää niitä. Sureva ei yleensä tahdo päivittelyä tai sääliä. Älä yritä piristää tai vähättele surua.

Vältä lausahduksia, jotka mitätöivät surua. Tällaisia lausahduksia ovat esimerkiksi ”Tiedän miltä sinusta tuntuu”, ”Olette vielä nuoria, voitte saada vielä lisää lapsia”, ”Aika parantaa haavat, kyllä se siitä” tai ”Sinun täytyy olla nyt vahva, että voit tukea muita perheenjäseniä”.

Muista, että suru on pitkä prosessi eikä katoa hetkessä.

Yhteisen kielen puuttuessa

Yhteisen kielen puuttuessa, on tärkeää huomioida vuorovai-
kutuksessa

- Puheen selkeys, avainsanojen painottaminen
- Työntekijän rauhallisuus
- Dialogin ylläpitäminen lapsen/perheen kanssa, älä jätä lasta/perhettä keskustelun ulkopuolelle
- Ilmeet, eleet, muu sanaton viestintä
- Tasavertainen kohtelu

Lapsen menetystä ja surua ei voi jättää huomiotta yhteisen kielen puuttumisen takia. Surusta ja muista tunteista on haastavaa kertoa ilman yhteistä kieltä. Papunet on luonut kuvasanaston maahanmuuttajalapsille, jossa on suomen kielen perussanastoa, jotka ovat kuvitettu selkeillä piirroskuvilla. Sanasto soveltuu käytettäväksi tilanteisiin, joissa yhteistä kieltä ei ole. Muutkin kuvamateriaalit sopivat hyvin kommunikointiin. Kuvia, eleitä ja ilmeitä käytetään puheen tukena. Yhteisen kielen puuttuessa usein taidelähtöiset menetelmät, esimerkiksi kuvataide, ovat hyviä tapoja käsitellä menetystä.

Vanhempien kanssa kommunikoidessa voi myös käyttää kuvia puheen tukena. Tulee muistaa, että lasta ei tule käyttää tulkina varhaiskasvatuksen työntekijöiden ja perheen välillä. Lapsen edun mukaista ei ole joutua aikuisen rooliin.

Uskonto- ja kulttuurierot

Kuoleman käsitys voi olla erilainen erilaisissa uskonnoissa ja kulttuureissa. Lisäksi tulee muistaa jokaisen perheen olevan omanlaisensa ja perheillä voi olla erilaisia toimintatapoja saman uskonnon/kulttuurin sisällä.

Perheeltä voi kysyä miten heillä kuolemaan suhtaudutaan ja miten asiaa käsitellään. Lisäksi voi kysyä kuinka he toivoisivat päiväkodissa asiaa käsiteltävän.

Sanavalinnat

Menetyksen kohdanneen lapsen kanssa tulee huomioida sanavalinnat. Jotkin yleisesti käytetyt ja hyvää tarkoittavat lausahdukset voivat mitätöidä lapsen kokemusta ja oikeutta suruun, ja tällaisia lausahduksia tulee välttää. Tällaisia lausahduksia ovat esimerkiksi

- *Älä sure* – Lausahdus sisältää viestin, ettei lapsi saisi surra. Lasta tulee rohkaista suremaan, ilmaisemaan suruaan ja muis-telemaan menetettyä.
- *Menetyksen korvaaminen* – Toisinaan lasta yritetään lohduttaa kehottamalla häntä poistamaan paha mieli jollain mukavalla tapahtumalla, asialla tai tavaralla. Tämä kuitenkin sisältää viestin, että menetyksen voi korvata ja suru tulisi unohtaa

sekä täten mitätöi lapsen surua. Lapselle voi välittyä epätervettä ajattelutapaa, että menetetty olisi korvattavissa.

- *Yksin sureminen* – Aikuiselle lapsen surun kohtaaminen voi olla hankalaa ja hän saattaa todeta lapselle esimerkiksi ”haluat varmaan ~~surea~~ surea yksin”. Tämä voi välittää lapselle viestin, että suru tulee piilottaa tai hänen tulisi surra yksin.
- *Ole vahva* – Lasta saatetaan kehottaa olemaan vahva ja jaksamaan tai jopa olemaan äidin tai isän apuna. Tämä voi johtaa siihen, että lapsi piilottaa todelliset tunteensa. Lisäksi lapsi saattaa omaksua aikuisen roolin ja alkaa kantamaan liikaa vastuuta.
- *Pysy kiireisenä* – Jatkuvan aktiivisen tekemisen tarjoamisen lapselle voidaan ajatella pitävän lapsen surun poissa hänen mielestään. Surua ei pidä hävittää jatkuvan tekemisen taakse, sillä tämä voi johtaa surun pitkittymiseen ja paikoilleen juuttumiseen.
- *Aika parantaa* – Surusta toipuminen ei tarkoita ”parantumista” ja surun unohtamista. Toipuessa ei unohdeta menetettyä, vaan muistot säilytetään ja niitä muistellaan. Suru ei ole paha asia, vaan normaali reaktio. Suru ja menetetyn ikävöiminen on normaalia.
- *Kyllä minä ymmärrän / Tiedän miltä sinusta tuntuu* – Surun kokemus on jokaisella yksilöllinen ja sitä tulee kunnioittaa välttämällä tällaisia lausahduksia. Lisäksi aikuinen ei voi täysin ymmärtää lapsen kokemus- ja ajattelumaailmaa.

- *Vieläkö suret? Siitä on jo niin kauan* – Suru vie paljon aikaa ja se saattaa välillä palata voimakkaana. Lapsella on oikeus surra rauhassa.

Lapsen tukeminen leikin avulla

Surusta toipumista tukeva leikki käsittelee tapahtunutta ja kokemuksen kaikkia ulottuvuuksia. Tapahtuneen kertaaminen leikin avulla on lapselle tavanomainen ja terve keino käsitellä tavallisuudesta poikennutta tapahtumaa elämässä.

Vauvaikäisen lapsen tukeminen leikin avulla

Vauvaikäinen lapsi ei osaa sanoittaa menetystä ja surua, mutta viestii kehollaan ja käytöksellään surusta. Vauva voi muuttua apaattiseksi, olla syömättä ja menettää kiinnostuksensa asioihin. Varsinkin vanhempansa menettänyt vauva tarvitsee runsaasti läheisyyttä, huomiota ja hellyyttä.

- Menetyks voi vaikuttaa vauvan kiintymyssuhteeseen, jolloin vauvan kanssa tärkeitä leikkejä ovat läheisyyteen ja vuorovaikutukseen liittyvät leikit, joissa vauva tuntee olonsa turvallisiksi ja hän voi luoda turvallisia suhteita hoitavaan aikuiseseen.
- Leikit, joissa luodaan katsekontakti vauvan kanssa, kosketaan ja tehdään yhdessä ovat vauvalle mieluisia.
- Kylpeminen, musiikin kuunteleminen aikuisen sylissä ja laulelut leikit ovat mukavaa yhteistä tekemistä.
- Katoamis- ja jahtaamisleikit voivat olla menetyksen kokeneelle vauvalle ahdistavia ja voivat saada lapsen sulkeutumaan, joten näitä leikkejä tulee välttää.

Taaperoikäisen lapsen tukeminen leikin avulla

Taaperoikäinen lapsi kaipaa menetettyä, mutta ei vielä kykene ymmärtämään menetyksen pysyvyyttä. Taaperon suru voi näkyä itkuisuutena, uhmakohtauksina ja kehityksen taantumisenä. Lapsen symbolisen leikin vaiheet ovat yksinkertaisia ja lyhyitä, mutta voivat kertoa paljon lapsen sisäisestä maailmasta. Lapsi voi symbolisella tasolla käsitellä menetystä hyvin yksinkertaisilla tavoilla, esimerkiksi vilkuttaa ja hokea lausetta, jonka viimeisenä kuuli menetetyltä. Taaperoikäinen lapsi

saattaa toistaa samaa asiaa monta kertaa ja kysyä aikuiselta menetykseen liittyvää samaa asiaa useasti.

- Aikuinen voi mennä lapsen viereen [katsomaan](#) kun tämä leikkii. Aikuisen tulee olla kiinnostunut lapsen leikistä ja olla valmis menemään leikkiin mukaan. Aikuisen tulee kuitenkin olla tarkkana ja havainnoida lapsen ilmeistä, eleistä ja olemuksesta milloin lapsi on valmis kohtaamaan aikuisen leikissä.
- Lapsella on hyvä olla pieni määrä perusleluja houkuttelemassa leikkiin. Hyviä leluja symbolisen leikin tueksi ovat esimerkiksi nuket, leikkipuhelin, ambulanssi ja eläimet. Taaperoa voi auttaa kehittymään symbolisessa leikissä leikkimällä itse malliksi. Nukeilla voi harjoitella symbolista leikkiä, jolloin aikuinen esimerkiksi voi leikkiä vauvanuken itkevän, sanoittaa nukan harmia ja katsoa miten lapsi jatkaa leikkiä. Aikuinen auttaa leikin jatkumisessa, jos lapsi ei itse osaa jatkaa leikkiä.
- Käsinuken avulla voi käydä menetystä läpi, jolloin esimerkiksi pupu kokee menetyksen eikä lapsi. Jos lapsi itse tuo oman kokemuksensa esille, tulee siihen tarttua ja jutella asiasta.
- Lapsi voi kokea jonkin turvaesineen tärkeänä, esimerkiksi leulun tai peiton. Esine luo lapselle turvaa, sillä menetys on horjuttanut lapsen turvallisuutta.
- Lapsi saattaa kehittää itselleen mielikuvitusystävän. Mielikuvitusystävä ei ole merkki psyykkisestä sairaudesta, vaan vastaa johonkin lapsen tarpeeseen. Aikuinen voi ”uskoa” lapsen mielikuvitusystävään.

- Hiekan ja muiden erilaisten materiaalien koskettelu voi rauhoittaa lasta ja tuoda lapselle hyvänolon tunnetta.
- Vauvoille suunnatut leikkiohjeet ovat hyviä myös taaperon kanssa.

Leikki-ikäisen lapsen tukeminen leikin avulla

Leikki-ikäiselle lapselle on vielä hankalaa ymmärtää menetyksen pysyvyyttä. Leikki-ikäinen kuitenkin alkaa jo ymmärtää kielellisiä selityksiä ja hän alkaa käsitellä asioita symbolisen leikin sekä kuvainnollisen ilmaisun avulla. Lapsella on värikäs mielikuvitus ja hän leikkii symbolisia leikkejä muiden lasten kanssa. Leikki-ikäinen lapsi saattaa kuvitella olevansa vastuussa tai aiheuttaneensa jotenkin menetyksen.

- Leikki-ikäiselle voi tarjota symbolisen leikin tueksi useampia leluja kuin taaperoikäiselle ja osa leluista voi olla abstraktimpia esineitä. Hyviä leluja symbolisen leikin tueksi ovat esimerkiksi nuket, vauvanhoitolelut, erilaisia eläimiä, ambulanssi, lääkärilelut, poliisiauto, auto, jota voi käyttää hautausautona, leikkipuhelin, talonrakennusvälineitä, aitauskia sekä erilaisia materiaaleja, kuten keppejä, puupalikoita, kangasta, pumputa, vanhoja ruokapurkkeja ja maitotölkkejä.
- Muovailu muovailuvahalla tai savella on hyvää yhteistä tekemistä. Lapsen kanssa voi muovaila yhdessä turvaelun, antaa vihalle muodon tai voi tehdä sen kokoisen möykyn, millainen suru lapsen sisällä on. Myöhemmin voi tehdä saman muovailun uudestaan ja katsoa millaiseksi möykky muuttuu. Aikuinen

voi muovailla hirviön ja pyytää lasta kertomaan onko hirviö hyvä vai paha, mitä se sanoo ja miksi se sanoo niin.

- Pehmoleluja voi käyttää turvahahmoina. Elefantin kanssa voi itkeä, koska se kerää kärsällään lapsen kyynelset tai kilpikonnalle lapsi voi kertoa suurimmat surunsa ja salaisuutensa. Kilpikonna voi viisaana eläimenä kertoa, että lapsen ei tule piilottaa suruja kuoren alle, vaan lapsi voi piilottaa surunsa kilpikunnan kuoren alle, esimerkiksi kirjeenä.
- Nukketeatterin avulla voi käydä menetystä läpi ja tehdä siitä selviytymistarinan. Hahmoiksi voi valita eläimiä, jolloin lapsi voi käsitellä asiaa pienen välimatkan takaa.
- Käsinuken avulla voi keskustella lapsen kanssa surusta tai menetyksestä. Lapsi voi samaistua käsinukkeeseen, jos aikuinen kertoo käsinuken taustan olevan samankaltainen kuin lapsella.
- Surukirja on kouluikäisille suunnattu toimintaidea, jota voi toteuttaa lapsen kehitystasolle sopivalla tavalla myös leikki-ikäiselle. Piirtämistehtävät ja tarinatehtävät ovat sopivia leikki-ikäiselle. Piirtämistehtävissä lasta voi pyytää piirtämään oman surun/pelon/vihan tai esimerkiksi muistoja menetystä. Lapsi voi kertoa tarinan menetetyistä tai kertoa muistoja menetetyistä, jotka aikuinen kirjoittaa ylös.
- Vanhempaa voi kannustaa pitämään lapsen kanssa päivittäin yhteistä aikaa, esimerkiksi yhteisen höpöttelyhetken.

Taidelähtöiset menetelmät

Musiikki

Musiikkia voi käyttää menetyksen kokeneen lapsen kanssa kuten muidenkin. Musiikkia voi käyttää tunnekasvatuksen välineenä ja se tarjoaa lapselle keinon kokea turvallisesti voimakkaitakin tunteita. Musiikin avulla lapsi voi harjoitella ja kokea turvallisesti erilaisia tunteita, niin aggression kuin hellyydenkin tunteita. Jännittäviäkin asioita ja eri hahmoihin samaistumista voi kokeilla musiikin avulla.

Musiikillinen ilmaisu voi olla laulua, ~~loruttelua~~, soittimien kokeilua, musiikin kuuntelua ja musiikin tahdissa liikkumista. Lapsia voi rohkaista musiikin herättämien ajatusten ja tunteiden ilmaisemiseen esimerkiksi kertoen, kuvallisen ilmaisun keinoin ja tanssien.

Kuvataide

Kuvataiteen avulla lapsi voi opetella ja ilmaista erilaisia tunteita. Varhaiskasvatuksessa käytetään monia kuvataiteen eri menetelmiä, esimerkiksi piirtämistä, maalaamista sekä muovailua. Välillä lapset taiteilevat omatoimisesti ja välillä ohjautusti, kumpikin toimintatapa on tärkeä. Omatoimisesti piirtäessään lapsi usein piirtää asioita, jotka ovat mielessä sillä hetkellä. Suru voi näkyä lapsen piirroksissa. Lapsen kanssa voi keskustella piirroksista ja piirroksen voi kirjoittaa mitä siinä tapahtuu. Jos piirroksessa tapahtuu jotain ikävää, voidaan yhdessä miettiä onnellinen loppu piirroksen tapahtumille. Ohjautussa toiminnassa voi aiheena olla tunteet. Tunteiden

kuvataiteellisessa ilmaisussa ja harjoittelussa mahdollisuudet ovat rajattomat.

Kuvataidetta voi, ja kannattaa, yhdistää muihin menetelmiin, esimerkiksi satuihin ja musiikkiin.

Sadutus

Sadutuksessa lapsi saa kertoa mistä tahansa mielessä olevasta asiasta ja sen ei ole pakko olla totta. Sadutuksen varjolla lapsi voi kuitenkin kertoa vaikeita, mieltä painavia asioita, jos haluaa. Jos lapsen kerrottua sadun jää vielä olo, että lapsi mahdollisesti haluaisi puhua, voi aikuinen suoraan kysymisen sijaan kertoa itse koetun tarinan keskustelun aiheesta. Tämä voi auttaa yhteisen keskustelun alkuun ja lapsi voi halutessaan kertoa omista ajatuksistaan ja kokemuksistaan lisää.

Draama

Draaman avulla voi ottaa esille vaikeita aiheita. Draamakasvatus on leikkisää toimintaa, jonka taustalla oleva tarkoitus on vakava. Lapsille draaman leikillisuus antaa mahdollisuuden olla vakavan aiheen äärellä, josta keskusteleminen muuten olisi vaikeaa.

Erilaisiin tunteisiin voi tutustua draaman keinoin

Erilaisiin tunteisiin voi tutustua monien materiaalien, esimerkiksi Jukka Hukka –tunnekorttien, Mahti-tunnekorttien ja Tunteet tutuiksi -tehtäväkorttien avulla.

Tunteiden ilmaisua voi harjoitella erilaisia materiaaleja hyödyntäen tai ilman materiaaleja. Lasten kanssa voi miettiä miltä ja missä eri tunteet tuntuvat. Yhdessä voidaan miettiä ja

näyttää miten eri tunteet voivat näkyä. Voidaan liikkua tunteen vallassa tai esimerkiksi heittää palloa eri tunnetilojen mukaisesti.

Hyvät Minät -pilotissa draamaohjaaja Nazia Asif vei tunnetaitokasvatusta draaman keinoin alakouluille ja esikouluihin. Pilotissa tunteisiin tutustuttiin pohtimalla, kehollisella ilmaisulla, sadutuksella ja keskustelulla. Oppaan lopussa on lisätietoja.

Prosessidraama

Prosessidraamassa ei ole esitystä tai yleisöä, vaan kasvattaja tuo ryhmälle tarinan, joka toimii verukkeena päästä käsittelemään jotain tiettyä aihetta, esimerkiksi menetystä. Tarina jätetään tarkoituksella ilman ratkaisua ja tarinaa aletaan tutkia erilaisilla draaman työtyövoilla kuten teatterin, kuvataiteen, musiikin, kehollisen ilmaisun ja tanssin sekä sanataiteen keinoin. Tarkoituksena ei ole saada aikaan valmista esitystä, vaan tutkia aihetta eri tavoin. Työskentely voi tapahtua vaihdellen koko ryhmän kanssa, pienryhmissä ja yksin.

Nukkedraama

Nukkedraaman avulla lapsen kanssa tutkitaan yhdessä maailmaa leikin ja erilaisten roolien kautta. Tunteiden käsittelyä opitaan satujen ja mielikuvituksen avulla. Nukkedraamassa erilaisia tunnelmia voi luoda erilaisilla äänillä, väreillä ja valoilla. Nukkedraamassa nuket voivat tuntea ja kuvata erilaisia tunteita, mutta myös lapset voivat tuntea esityksen myötä esimerkiksi innostusta, jännitystä ja myötäelää hahmojen

tunteita. Nuket voivat ilmaista itseään sanojen lisäksi erilaisilla äänillä ja liikkumistavoilla.

Nukkedraamassa lapsia voi ja kannattaa ~~osallistaa~~ osallistaa esitykseen. Hahmot voivat esimerkiksi pyytää lapsilta apua. Nukkedraamatyöskentelyn (ja muunkin draamatyöskentelyn) pohjana voi käyttää seuraavia vaiheita

- Lämmittelyleikit ja virittäytyminen aiheeseen
- Luodaan leikin maailmaa eri keinoin: rekvisiitta, hahmot
- Turvallisen ilmapiirin takaaminen, jokaisella hyvä olo, ketään ei pakoteta
- Alussa voi olla jokin satu/tarina "koukkuna", joka saa lapset innostumaan aiheesta
- Draamatyöskentely
- Pohdiskelua, keskustelua, lopetus

Muistohetki

Muistohetki voi olla kristillinen, mutta sen ei ole pakko olla. Muistohetkellä voidaan muistella hyviä asioita menetetystä. Muistohetkeä varten on voitu etukäteen tehdä esimerkiksi muistokortit.

Kirjallisuus

Lapsille suunnattuja menetystä, kuolemaa ja surua käsitteleviä kirjoja on monia. Sopivan kirjan valitsemiseen tulee paneutua. Joissain lastenkirjoissa kuolemaa kuvataan

poisnukkumisena, joka voi antaa lapselle väärän kuvan kuolemasta ja aiheuttaa nukkumiseen liittyviä pelkoja.

Kuolemasta ja menetyksestä kertovia kirjoja voi lukea lapsiryhmälle muutenkin, esimerkiksi pyhäinpäivän teemaan liittyen. Näin lapsille syntyy ymmärrys menetyksen ja kuoleman olevan osa elämää.

Lapsille sopivia kirjoja aiheesta

- **Mäyrän jäähyväislahjat** (Varley, 1984) kertoo ystävien surusta ja siitä, että suru helpottaa ajan kanssa. Kehuttu kirja.
- **Kuinka pikku elefantti parani suuresta surustaan** (Weitze & Battut, 1999) kertoo ystävän menettämisestä ja menetyksestä selviytymisestä. Kirja sopii yli neljävuotiaille lapsille. Kirjassa menetys ei ole kuolema, vaan muutto kauas pois, mutta kirjaa voi käyttää kuoleman käsittelyyn sekä esimerkiksi ikävän käsittelyyn.
- **Aina ja ikuisesti** (Durant & Giorji, 2004) kirjassa eläinystävistä tuntuu etteivät he ikinä toivu Ketun menetyksestä. Myöhemmin he ymmärtävät, että Kettu elää ikuisesti heidän sydämissään ja muistoissaan.
- **Muistojen puu** (Teckentrup, 2013) on kaunis tarina siitä, miten poismennyt voi pysyä muistoissa. Kirjassa käytetään sanoja ”...vaipui ikuisen uneen”, tämän voi korvata lapsille helpommin ymmärrettävällä termillä esim. ”...kuoli vanhuuteen”.
- **Nalle Pilvennukka kaipaa ystävää** (Mähönen, 1995) on kaunis tarina toivosta, odotuksesta, menetyksestä,

surusta ja ystävyydestä. Kirjan lopussa kysymyksiä lasten kanssa pohdittavaksi sekä artikkeli lapsen surusta.

- **Lumihanhi** (Vainio, 1993) kertoo menetyksestä ja uudesta elämästä.

- **Surusaappaat** (Franzon & Airola, 2006) kertoo sydäntä painavasta surumöykystä, joka alkaa helpottaa kun siitä uskaltaa puhua. Kirjassa isoäiti sairastuu ja kuolee. Päähenkilölle kuolemasta kerrotaan "poisnukkumisena", mutta muuten kirjassa puhutaan kuolemasta sen oikealla nimellä.
- **Atte ja Anna, Toivo kansaa – kun meillä on suru** (Issakainen & Lindfors, 2007) on käytännönläheinen kirja kuolemasta ja hautajaisista. Kuolemaa käsitellään suorin sanoin ja rehellisesti. Kristillinen näkemys.
- **Tilkkutaulu - Mummi ompelee kuvan toivosta** (Hartman, Poole & Watmore, 2001) käsittelee lapsen

kysymyksiä kuolemaan liittyen. Kristillinen näkemys elämästä ja kuolemasta.

- **Jukka Hukka ja Iso Hukka – Menetyksestä ja surusta selviäminen** (McDonald, 2018) kertoo menetyksestä siitä näkökulmasta, että rakkaus ei pääty siihen ja iloa voi taas tuntea. Kirjan lopussa on tehtäviä aiheeseen liittyen.
- **Höyhentyynyt** (Impey & Corfield, 1997) kertoo siitä, miten menetettyä voi muistella ilolla surun keskellä.
- **Sammakko ja linnunlaulu** (Velthuis, 2017) kirjassa eläinystävät löytävät kuolleen mustarastaan ja ymmärtävät mitä kuolema merkitsee. Samalla he huomaavat miten ihanaa elämä voi olla.

- **Marianne muistelee mummoa** (Egger & Jucker, 1987) kirjassa päähenkilö muistelee kuollutta mummoaan.
- **Eeva kassoneiden siskojen maassa** (Robberecht & Goossens, 2004) on runollinen kertomus surusta ja jäähyväisistä.

- **Vanha elefanti** (Bourguignon & d'Heur, 2005) kertoo kuoleman lähestymisestä ja läheisen poismenosta kauliilla ja koskettavalla tavalla.

Hyödyllisiä materiaaleja

- Ammatilainen kohtaa surevan. KÄPY ry. <https://kapy.fi/materiaalipankki/kohtaaminen/>
- Erkkilä, J. & Holmberg, T. & Niemelä, S. & Ylönen, H. Surevan lapsen kanssa. 2003. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy.
- Hyvät Minät - tunnetaitokasvatusta draaman avulla. Lasten kulttuurikeskus Verso, 2013. (<http://lastenkulttuurikeskusverso.blogspot.com/2013/06/hyvät-minät-pilotissa-tunnetaitoja.html>)
- Marjamäki, E. & Kosonen, S. & Törrönen, S. & Hannukala, M. Lapsen mieli. Mielenterveystaitoja

varhaiskasvatukseen ja neuvolaan. 2015. Suomen Mielenterveysseura.

- Opetushallitus. 2019. Kristillinen käsitys kuolemasta. http://www02.oph.fi/etalukio/us-konto/kurssi3/sivu_3_1_6.html
- Tunnekortit, esimerkiksi
  - Jukka Hukka –tunnekortit. 2018. PS-kustannus.
  - Mahti-tunnekortit. Kehitysvammaisten tukiliitto ry (<https://www.tukiliitto.fi/tukiliitto-ja-yhdistykset/kehittamistoiminta/paattyneet-hankkeet/mahti-projekti/mahti-tunnekortit/>)
  - Tunteet tutuiksi -tehtäväkortit Anne Österberg & Laura Tuomola. 2015. PS-kustannus.
- Muut erilaiset tunnetaitomateriaalit, joiden avulla voi harjoitella tunteiden tunnistamista ja näyttämistä
- Muut tämän oppaan lähdeluettelosta löytyvät lähteet

LÄHTEET

- Airola, V. 2015. Musiikkiharrastus on lapsen aivoille leikkikenttä ja kuntosali. Saatavissa: <https://www.aivoliitto.fi/kielipolku/artikkelit/musiikkiharrastus-on-lapsen-aivoille-leikkikentta-ja-kuntosali/> [viitattu 13.9.2019]
- Erkkilä, J. & Holmberg, T. & Niemelä, S. & Ylönen, H. 2003. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy.
- Karlsson, L. 2014. ~~Sadutus~~. Avain osallisuuden toimintakulttuuriin. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kaukinen, S. 2019. ~~Sairaapastorin~~ haastattelu. 16.8.2019. Lahti.
- Kinanen, M. 2009. Surusäkki. Helsinki: Lasten Keskus / ~~LK~~-kirjat.
- Kuvajainen, M. & Vaara, T. 2018. Keskeneräisyyden pedagogiikka ja draamallinen toiminta. Luentomateriaali.
- KÄPY ry. 2019. Ammatilainen kohtaa surevan. Saatavissa: <https://kapy.fi/materiaalipankki/kohtaaminen/>
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto. 2017. Lapsi ja läheisen kuolema. Saatavissa: <https://www.mll.fi/vanhemmille/tukea-perheen-huoliin-ja-kriiseihin/lapsi-ja-laheisen-kuolema/> [viitattu 14.5.2019].
- Marjamäki, E. & Kosonen, S. & Törrönen, S. & ~~Hannukkala~~, M. 2015. Lapsen mieli. Mielenterveystaitoja varhaiskasvatukseen ja neuvolaan. Suomen Mielenterveysseura.
- Opetushallitus. 2018. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018. Saatavissa: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf [viitattu 13.9.2019]

Papunet. 5.8.2019. Kuvasanasto maahanmuuttajalapsille.
<https://papunet.net/materiaalia/kuvasanasto-maahanmuuttajalapsille> [viitattu 20.9.2019]

Pojjula, S. 2016. Lapsi ja kriisi. Selviytymisen tukeminen. Helsinki: Kirjapaja.

Porvoon kaupunki. 1.1.2019. Tulkkihojeet 2019. [viitattu 20.9.2019]
<https://peda.net/porvoo-borg%C3%A5/vtis/mm/monikulttuurisuus>

Suomen Aivosäätiö. 2018. Lapsi ja musiikki. Saatavissa: <https://aivosaatio.fi/lapsi-ja-musiikki/> [viitattu 13.9.2019]

Suomen Mielenterveys ry. 2016. Uskalla kohdata sureva – Miten tukea surevaa? Saatavissa: <https://mieli.fi/fi/esitteet/uskalla-kohdata-sureva-%E2%80%93-miten-tukea-surevaa> [viitattu 19.9.2019]

Toivanen, T. 2009. Draamakasvatuksen mahdollisuudet varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Ruokonen, I. & Rusanen, S. & Välimäki, A-L. 2009. Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Helsinki: Yliopistopaino Oy. Saatavissa: <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80314/3ade1cb7-b61e-4c73-b0a8-b0305b3f927b.pdf?sequence=1>

Uittomäki, S. & Mynttinen, S. & Lajmjo, A. 2011. Miten tukea lasta, kun lähiomainen on kuollut? Opas läheisille sekä lasten ja nuorten parissa työskenteleville. Tampere: Koppioy Oy

Vaara, T. 2018. Nukkedraama tunteiden tulkkina. Luentomateriaali.

Ylönen, H. 2003. Kuljettiin siniseen puutarhaan – satu ja todellisuus lastenkirjoissa. Teoksessa Erkkilä, J. & Holmberg, T. & Niemelä, S. & Ylönen, H. 2003. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy

Kuvat: Jenni Alaranta, Mila Kosonen, Pixabay